Фиридун бәј Көчәрли

Балалара һәдијјә

ФИРИДУН БӘЈ КӨЧӘРЛИ

Балалара һәдијјә

КӘНЧЛИК · БАКЫ · 1987

Ф. Көчәрли адына
Азәрбајҹан Республика
УШАГ КИТАБХАНАСЫ
Инв. 63185

F. Köçərli adına
Respublika Uşaq
KITABXANASI
INV. № 92540

2015 фонд

Мәҹбури нусхә

84(5Азе)
К 90
Аз1
К89

Фиридун бәј Көчәрли.

К89 Балалара һәдијјә. Б.: Кәнчлик, 1987. — 124 сәһ.

Азәрбајчан халгынын бөјүк маарифпәрвәр оғлу Ф. Көчәрли кениш халг күтләләринин савадланмасы јолунда чох иш көрмүшдүр. 1912-чи илдә чап олунан «Балалара һәдијјә» китабы да белә али мәгсәд дашыјырды.

«Балалара һәдијјә» китабында мүәллиф ән чох шифаһи халг әдәбијјаты нүмунәләринә диггәт јетирир.

Китабда ушагларын чох севдији «Көјчәк Фатманын нағылы», «Пыспыса ханым вә Сичан бәј» кими мәшһур халг нағыллары, сајачы сөзләр вә дүзкүләр вардыр.

К $\frac{4803010200}{М653(12)-87}$ 22—87 Аз1

© Кәнчлик, 1985.
© Кәнчлик, 1987.

МҮҺӘРРИРИН, ИФАДЕЈИ-МӘРАМЫ

Кичик ихтисарла

Кечмишдә шан вә гүввәт саһиби олан түрк (азәрбајчанлы—ред.) милләти өз мәишәтинә, ајин вә адәтинә даир јаратдығы гысым-гысым нағыл вә һекајәләр, көзәл мәнзумә вә әбјатлар, һикмәтамиз мәсәлләр, аталар сөзләри, назик мә'налы мүәмма вә тапмачалар, балалар гәлби ачан дүзкүләр вә јанылтмачлар, һејванат гисминә мәхсус сајачы сөзләри мүрур илә хатирәләрдән чыхыбдыр вә бу һалда унудулмагдадыр. О милләт ки, өз тарихини, доланачағыны, вәтәнини вә дилини севир — бу гисм әсәрләри камали шөвг вә диггәтлә чәм едиб зигијмәт сәрмајә кими сахлајыр вә балаларынын илк тә'лим вә тәрбијәси онлары өјрәтмәклә башлајыр.

Балалара һәдијјә оларағ милләтимизин јаратдығы нағыл вә һекајәләрдән, мәсәл вә тапмачалардан вә бир чох мәнзумәләрдән бу мәчмуәни тәртиб гылдыг ки, онлар унудулуб хатирәләрдән чыхмасын.

Мәчмуәјә дахил олан анчаг «Түлкү вә үзүм» тәмсили русчадан тәрчүмә олунубдур. Мүтәрчим Ејнәлибәј Султанов өз дилимизин шивәсини итирмәјибдир. Мөһтәрәм шаиримиз Аббасаға Назирин вә мәрһум Мустафа аға Арифин вә Меһдигулу хан Вәфанын бир нечә әсәрләри дәхи мәчмуәдә дәрч олунубдур ки, онларын мә'на чәһәтчә балаларын руһуна көзәл тә'сири ола биләр. Гасым бәј Закирин тәмсилат мәнзумәси милләтимизин мәишәтиндән көтүрүлмүш вә онун дили илә сөјләнмиш әсәрләрдир...

Зәннимизчә бу мәчмуәни һәр кәс охуса — бөјүк, ја кичик — онун гәлби ачылыб хәндан олачагдыр. Балалар шад олачаг бу сәбәбә ки, онда дәрч олунан әсәрләрин чүмләси онларын дүнјасындандыр. Бөјүк адамларын үрәкләринин ачылмағына сәбәб бу олачагдыр ки, онлар мүталиә әснасында өз ушаглыг вахтларыны ихтијарсыз хатырларына көтүрәчәкләр. Бу исә, јә'ни гәлби шад етмәк, өзлүјүндә бир хидмәтдир.

Ф. Көчәрли.

ИТ ВӘ ПИШИК

Ит деди:

— Мән һеч гочалмаздым, амма мәни пишијин дәрди гочалтды.

Дедиләр:

— Нијә бәс?

Деди:

— Чөлләрдә галыб, далыны ајаза верән мән олурам, кечәләр сабаһа кими јатмајан, еви-ешији горујан мән олурам, амма елә ки, истәјирәм башымы гапыдан ичәри узадам, бу пишикчијәз әлини узадыб үзүмү-көзүмү чырмаглајыр.

Мәсәлләр:

Ит ит илә далашды, јолчунун иши аванда дүшдү.
Итин ахмағы гајсабадан[1] пај умар.
Итин ајағыны көчдән ким әсиркәр.
Ит һүрәр, карван кечәр.

Тапмачалар:

1. Атдан уча, итдән алчаг.
2. Биздә бир киши вар,
   Хор-хор јатышы вар.

[1] Гајсаба — хөрәк нөвү.

ҮЗЛҮ ГОНАГ ВӘ ЕВ ЈИЈӘСИ

Ев јијәси

— Пишијим, пишијим мујуна,
Чыхма довшан овуна.
Гонаг бу күн бурдадыр,
Сабаһ кедир евинә.

Гонаг:

— Пишијим, пишијим сәрасәр,
Ешијә чыхма јел әсәр.
Гонаг бу ил бурдадыр,
Кәлән ил дә сәрасәр.

Мәсәлләр:

Гонаг күчлү олса, ев јијәсини евдән говар. Гонаға кет демәзләр, алтындан палазыны чәкәрләр. Гонағын рузусу өзүндән габаг кәләр. Гонаг гонағы севмәз, ев јијәси һеч бирини.

ӘРИНЧӘК ИТ

Гыш оланда ит дејир:
— Јаз олајды, өзүмә бир чуха тохујајдым.
Елә ки, јаз кәлир, ит тәнбәлләшиб дејир:
— Еһ, ким әјириб, ким тохујачаг?!

Мәсәлләр:

Бу күнүн ишини сабаһа гојма.
Галан ишә гар јағар.
Әлдән галан әлли күн галар.
Горх пајыздан, габағындан гыш кәлир.
Горхма гышдан, габағындан јаз кәлир.
Көпәк итин гарны тох кәрәк.

ТОЈУГ

Бир күн бир тојуғу тахыл анбарына салдылар. Тојуг башлады буғданы ајаглары илә ешәләјиб јемәјә.

Дедиләр:

— Бу гәдәр буғданы нијә ешәләјирсән?

Тојуг чаваб верди:

— Нә еләјим, кәсилмишләрим өјрәнибдир, мәндә нә күнаһ вар?

Мәсәлләр:

Тојуг јумуртасына көрә гаггылдар.

Тојуг истәр газ јериши јерисин, өз јеришини дә јаныла р.

Тојуг су ичәр, аллаһа бахар.

Ев гушлары: *тојуг, хоруз, газ, һиндтојуғу, товуз, көјәрчин.*

Тапмачалар:

3. Гара тојуг гарғалар
   Евдән-евә јырғалар.
4. Гара тојуг
   Гарны јарыг.
5. Тап тапмача
   Кәл тапмача,
   Мәмәли хатун
   Дишләри јох.
6. Чил тојуг
   Чилмә тојуг
   Башын кәсдим,
   Ганы јох.
7. Ана бир гыз доғду, нә әли вар, нә ајағы.
8. Гыз бир ана доғду, әли дә вар, ајағы да.

ХОРУЗ ВӘ ПАДШАҺ

Бири вар имиш, бири јох имиш, аллаһдан башга һеч кәс јох имиш. Бир дә бир хоруз вар имиш.

Бир күн хоруз пејинликдә ешәләниб, өзүнә јем ахтаранда бир гарача пул тапды, шад олуб башлады охумаға:

— Гуггулугу! Бирчә шаһы тапмышам!

Падшаһ хорузун сәсини ешидиб бујурду ки, кедиб онун пулуну әлиндән алсынлар. Шаһыны хорузун әлиндән аландан сонра башлады охумаға:

— Гуггулугу! Падшаһ мәнә мөһтач имиш!

Падшаһ бујурду ки, шаһысыны апарыб өзүнә версинләр.

Хоруз охуду:

— Гуггулугу! Падшаһ да мәндән горхар имиш!

Падшаһ буну ешидәндә хоруза ачыгланыб бујурду ки, ону тутуб өлдүрсүнләр. Хорузун башыны кәсәндә охуду:

— Гуггулугу! Нә ити бычаг имиш!

Хорузун башыны кәсәчәк ону басдылар гајнар суја ки, түкүнү јолсунлар. Гајнар газанын ичиндә хоруз охуду:

— Гуггулугу! Нә исти һамам имиш!

Хорузу газанын ичиндән чыхарыб түкүнү јолдулар вә бишириб гојдулар пловун башына. Бурада хоруз охуду:

— Гуггулугу! Нә ағча тәпә имиш!

Плову кәтирдиләр падшаһын габағына. Падшаһ плову јејәндә хоруз онун боғазында јенә охуду:

— Гуггулугу! Нә дарча күчә имиш!

Ондан сонра хоруз кетди гаранлыг јерә, орада охудуса да кимсә сәсини ешитмәди.

Мәсәл:

Хоруз олмаса сәһәр ачылмаз?

Тапмача:

9. Чағырдым бәркдән,
Сәс верди кәнддән,
Ағзы сүмүкдән,
Саггалы әтдән.

ГАНАЧАГЛЫ ГАРАЧЫ

Бир күн бир гарачы јатыб рө'јасында бир габ ләззәтли умач көрүр. Амма гашығы јох иди ки, јесин. Кәлән сәфәр јатанда гарачы јанына бир гашыг гојду. Амма јухусунда бир зад көрмәди.

Мәсәлләр:

Ач тојуг јухусунда дары көрәр. Иштаһсызын јухусуна беш аршын без кирәр. Вахт олар ки, шаһын да гарачыја иши дүшәр. Өзүнә умач ова билмәз, өзкәјә әриштә кәсәр.

ГАРЫ ВӘ ПИШИК

Бир күн бир гары инәјини апарды суવармаға. Инәјин ајағы бузун үстүндән сүрүшүб јыхылды вә гычы сынды. Онда гары буза деди:

— А буз, сән нә күчлүсән?

Буз чавабында деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, күн мәни әритмәзди.

Гары деди:

— А күн, сән нә күчлүсән?

Күн чавабында деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, булуд габағымы кәсмәзди.

Гары деди:
— А булуд, сән нә күчлүсән?
Булуд деди:
— Мән күчлү олсајдым, јағыш мәндән јағмазды!
Гары деди:
— А јағыш, сән нә күчлүсән?
Јағыш деди:
— Әкәр мән күчлү олсајдым, от мәндән битмәзди.
Гары деди:
— А от, сән нә күчлүсән?
От деди:
— Мән күчлү олсајдым, гојун мәни јемәзди!
Гары деди:
— А гојун, сән нә күчлүсән?
Гојун деди:
— Әкәр мән күчлү олсајдым, гурд мәни јемәзди!
Гары деди:
— А гурд, сән нә күчлүсән?
Гурд деди:
— Мән күчлү олсајдым, ит мәни боғмазды.
Гары деди:
— А ит, сән нә күчлүсән?
Ит деди:
— Мән күчлү олсајдым, чобан мәни дөјмәзди.
Гары деди:
— А чобан, сән нә күчлүсән?
Чобан деди:
— Мән күчлү олсајдым, ханым мәни сөјмәзди.
Гары деди:
— А ханым, сән нә күчлүсән?
Ханым деди:
— Әкәр мән күчлү олсајдым, сичан торбаларымы кәсмәзди.
Гары деди:
— А сичан, сән нә күчлүсән?

Сичан деди:
— Әкәр мән күчлү олсајдым, пишик мәни јемәзди!
Гары деди:
— А пишик, сән нә күчлүсән?
Пишик ики әлләрини габаға, ики ајагларыны дала гојуб, кәрдәнини чәкиб, гујруғуну галхызыб, көзләрини бәрәлдиб, дилини чыхарыб, гарыја деди:

Күчлүјәм һа, күчлүјәм,
Дәмир дараг дишлијәм.
Јүк үстү јајлағымдыр,
Јүк алты гышлағымдыр.
Күрсү үстә дурарам,
Бығларымы бурарам...

Мәсәл:

Сичан көрәндә пәләнкә охшајан пишик, пәләнк көрәндә сичана дөнәр.

Тапмача:

10. Тахчадан дүшдү тап елләди,
Күлсәнәм ону һап еләди.

ГОЈУН

Јејәр-јејәр кәрнәшәр,
Алнын вурар, дөјүшәр,
Бујнузу бурма-бурма,
Јуну вар јерлә сүрүмә.
Зинһар[1] гојуну вурма,

[1] Зинһар — чәкин, сагын.

Гојунсуз јердә дурма.
Гојунлу евләр көрдүм,
Гурулмуш јаја бәнзәр.
Гојунсуз евләр көрдүм,
Гурумуш чаја бәнзәр.
Гојун дејәр, мән һеч отдан дојмарам,
Пајыз олду, чөрүн-чөпүн гојмарам.
Һәр бир еви кәлин кими бәзәрәм.
Ағыр-ағыр халыларым вар мәним,
Күллү-күллү халчаларым вар мәним.

Мәсәлләр:

Гојун јүз олунча, дәриси мин олар.
Гојунун олду әлли,
Адын олду бәлли.
Гојунун олду јүз,
Кир ичиндә үз.
Гојуну гурда тапшырмазлар.

Тапмача:

11. Алты һовуз ичәрләр,
Үстү зәми бичәрләр.

Ев һејванлары: *ат, ешшәк, гатыр, дәвә, инәк, өкүз, чамыш, кәл, гојун, кечи, ит, пишик.*

ҮШҮДҮМ ҺА, ҮШҮДҮМ

Үшүдүм, һа, үшүдүм.
Дағдан алма дашыдым,

Алмачығымы алдылар,
Мәнә чүрм[1] вердиләр.
Мән чүрмдән безарам.
Дәрин гују газарам.
Дәрин гују беш кечи,
Һаны бунун еркәчи?
Еркәч гаја башында,
Һај еләдим кәлмәди,
Чијид вердим јемәди.
Чијид газанда гајнар,
Гәнбәр бучагда ојнар.
Гәнбәр кетди одуна,
Гарғы батды будуна.
Гарғы дејил, гамышды,
Беш бармағым күмүшдү.
Күмүшү вердим тата,
Тат мәнә дары верди;
Дарыны сәпдим гуша,
Гуш мәнә ганад верди.
Ганадландым учмаға,
Һагг гапысын ачмаға.
Гапычы гапы тохур,
Ичиндә бүлбүл охур.

Мәсәлләр:

Гар јағыб ајаг үшүтмәк үчүн.
Гыш гышлығын јердә ејләр, көјдә еләмәз.
Буғда олмајан јердә дарыны көзә тәпәрләр.

---

[1] Чүрм — әзијјәт, әзаб.

КЕЧИ

Нәнәм о татар[1] кечи,
Гаjада jатар кечи
Гыш бәрк соjуг кәләндә,
Баланы атар кечи.
Нәнәм о халлы кечи,
Мәмәси баллы кечи.
Учa гаjа башында,
Тутубду jаллы кечи.

Кечи деjәр адым Әбдүлкәримдир,
Гавала чәкилән мәним дәримдир,
Үч аj гышы өлмәрәм, аллаһ кәримдир.
Шеjтан-шеjтан балаларым вар мәним,
Гәлби-гәлби гаjаларым вар мәним!

Мәсәлләр:

Кечиjә гурд дәjмәсә, һәччә кедәр.
Кечи һанда, гаjа һанда
Гоj кечинин өлүмү палыддан олсун.
Кечи чан һаjында, гәссаб пиj гаjғысында.
Кечинин готуру булағын көзүндән су ичәр.

ИНӘК, ӨКҮЗ ВӘ ЧАМЫШ

Инәк деjәр мән доғанда мәләрәм,
Аһым илә дағы-дашы дәләрәм.
Гурудуму күндән-күнә сәрәрәм,
Jахшы-jахшы кәрәләрим вар мәним,
Марал-марал балаларым вар мәним!

[1] Татар — чәлд, зирәк, чевик.

Өкүз деjәр мән ағама нөкәрәм,
Үч аj гышы төвләсиндә бикарам.
Jаз оланда чаjыр-чәмән сөкәрәм,
Ағлы-гырмызылы буғда әкәрәм,
Ағыр-ағыр хырманларым вар мәним,
Уча-уча таjаларым вар мәним!

Чамыш деjәр паjыз олчаг саманлығымы долдурун,
Jаз оланда боjундуруғуму jондурун.
Чүтә кетмәсәм вурун мәни өлдүрүн
Долу-долу саманлыгларым вар мәним.
Дәрин-дәрин дәрjаларым вар мәним.

Мәсәлләр:

Пулуну вер инәjә—бағла дирәjә. Аһыл өкүз чүтә кетмәсә ушаглар ачындан гырылар. Ев данасындан өкүз олмаз. Өкүзүн чүтә кетмәjәни этлик адына сатылар. Чамыш илә кәзән дананы гурд jеjәр.

Шоракәт jердә бостан әкәрсән,
Ады бостан олар, тағы таг олмаз.
Тәнбәл арвада jүз инәк версән
Аjраны бол олар, jағы jаг олмаз.

Тапмача:

12. О jаны чәпәр, бу jаны чәпәр — ичиндә атлы чапар.

ЕШШӘК ВӘ ДӘВӘ

Ешшәк дејәр, мән һамыдан фағырам,
Палчыға батанда уча дағдан ағырам.
Чөлләрдә галанда мән јијәми чағыррам,
Кәрәнајдан јоғун сәсим вар мәним.
Атлар илә бөјүк бәһсим вар мәним!

Дәвә дејәр, һеч һејван көтүрмәз мәним јүкүмү,
Икид оғлан кәрәк чәкә ипими,
Әрәбистан ичәр мәним судуму,
Узаг-узаг мәнзилләрим вар мәним,
Уча-уча дәјәләрим вар мәним!

Мәсәлләр:

Ешшәји мин, ата чатынчан.
Ешшәк ешшәји борч гашыр.
Ешшәјә минмәк бир ајыб, дүшмәк ики ајыб.
Бош ешшәк јорға кедәр.
Дәвә ојнајанда гар јағар.
Дәвә јахыны отлајыб узағы көзләр.
Дәвә өлсә, дәриси бир јүкдүр, тојуг өлсә, дәриси бир чәнкә түкдүр.
Дәвәјә дедиләр: бојнун нијә әјридир?
Деди: һарам дүздүр ки, бојнум да дүз ола.
Дәвәјә дедиләр: сәнәтин нәдир?
Деди: хәјати[1] ешмәк.
Дедиләр: назик додагларындан вә зәриф әл-ајағындан көрүнүр.

[1] Хәјати — ипәк сап.

Тапмача:

13. Бәнки-бәнки башыны тут,
Дөнкү-дөнкү дөшүнү тут,
Гылман гоча, әл-ајаг вер,
Һүсејн гоча гујруғун тут.

ЧОБАН

Көјдәки көј булудлар
Јорғаныдыр чобанын.
Јасты-јасты тәпәләр
Јастығыдыр чобанын.
Јумру-јумру гајалар.
Јумруғудур чобанын
Әлиндәки дәјәнәк
Галханыдыр чобанын.
Јанындакы боз көпәк
Јолдашыдыр чобанын
Ағзы гара чанавар
Дүшмәнидир чобанын.
Гојунун өзү кәлди,
Доланды дүзү кәлди.
Чобанын гучағында.
Бирчә чүт гузу кәлди.
Үзүн ағ олсун, чобан.

F. Köçərli adına
Respublika Uşaq
KİTABXANASI
92540

Мәсәлләр:

Чобанын көнлү олса, тәкәдән пендир тутар,
Чобаны өзүндән оланын гојуну диши доғар.
Кечинин әчәли чатанда чобанын дәјәнәјинә сүртүшәр.
Кәлинин ајағы чобанын дајағыдыр.

Ф. Көчәрли адына
Азәрб. ССР Республика
УШАГ КИТАБХАНАСЫ
Инв. № 63185

Курдун гочаланы гојуна кедәр.

Чөл һејванлары: *гурд, ајы, түлкү, чаггал, шир, пәләнк, довшан, порсуг, дәлә, марал, ҹејран.*

ГУРД

Гурда дедиләр:

— Кәл сәни гојуна јоллајаг! — Башлады ағламаға.

Дедиләр: даһа нијә ағлајырсан?

Деди:

— Горхурам јалан ола.

Гурддан сорушдулар:

— Аранда галачагсан, јохса јајлаға кедәҹәксән?

Гурд ҹавабында деди:

— Мәнимки ел иләдир. Ел һараја кетсә, мән дә ораја кедәҹәјәм.

Мәсәлләр:

Чаггал вар ки, көдән чыхардыр, гурдун ады бәднамдыр.

Гурддан горхан гојун сахламаз.

Гурд нә билир ки, гатыр баһадыр.

Гурд думанлы күн ахтарыр.

Тапмаҹа:

14. Сәккизи сан дарајы,
Доггузу дон дарајы,
Икиси хас гырмызы
Дөрдү мазан дарајы.

БИШМИШЛӘР, ЧӨРӘКЛӘР ВӘ ИЧКИЛӘР

Бишмишләр: *аш, бозбаш, плов, чилов, долма, күфтә, говурма, бозартма, кабаб, лүләкабаб, әриштә, умаҹ, хәшил, һалва, һәлимашы, хинкәл, фирни, гајсаба, довға, сәмәни.*

Чөрәкләр: *јуха, саҹ чөрәји, тәндир чөрәји, лаваш, сәнкөк, фәтир, шәкәрчөрәји, гатлама, фәсәли, әкирдәк, кәтә, гоғал.*

Ичкиләр: *су, сүд, чај, гәһвә, шәрбәт, ајран, көрәмәз, күлмәс, булама.*

Лаваш деди:

— Һеч кәс мәним једди гатымдан кечә билмәз.

Бу сөзү бозбаш ешидиб деди:

— Нә дејирсән?!

Лаваш деди:

— Сәни диндирән јохдур, бозбаш бәј!

Мәсәлләр:

Һарда ашдыр, орда башдыр.

Бишмиш ашын дарғасы.

Ашы биширән јағ олар, кәлинин үзү ағ олар.

Һалва-һалва демәклә ағыз ширин олмаз.

Јағ јағ илә гајнар, јарма гуру галар.

СӘМӘНИ

Сәмәнијә салдым бадам,
Гојмазлар бир бармаг дадам,

Дөрд тәрәфин алыб адам,
Сәмәни, бизана кәлмишәм,[1]
Узана-узана кәлмишәм.

Тапмача:

15. Суда Сүлејман көрдүм,
Дағда дүлејман көрдүм.
Јатар көвшәр даш көрдүм,
Дузсуз бишмиш аш көрдүм.
16. Узун гыз — оба кәзәр.

Јанылтмач:

Базарда нә учуз?
Мис учуз, күнчүт учуз, дуз учуз.

АҒ ГОЈУН

Нәнәм гојунун ағы,
Кедәр доланы дағы,
Бичәр гарагијағы,[2]
Ичәр сәрин булағы.
Гарылар тутар јағы,
Кәлин јејәр, гујмағы,
Илла ки, гајғанағы,
Чобана вурар дағы.
Гызлара чеһиз ағы,
Чобана чарыг бағы,
Ушаға шүтүк[3] бағы.

[1] Бизана кәлмишәм—*(бурада)* чана кәлмишәм, безмишәм.
[2] Гарагијаг — от нөвү.
[3] Шүтүк — бәләк бағы.

Мәсәлләр:

Гојун дедијин ешмә бағырсагдыр, далысы һеч үзүлмәз.
Гојун дејир, мәни чәк харабаја, сәни чыхарым абаданлыға.

НАРЫШ (нарынч) ГОЈУН

Нәнәм о нарыш гојун,
Југу бир гарыш гојун,
Чобан сәндән күсүбдүр,
Сүдү вер барыш, гојун.

ДҮЗКҮ

Устуб иди, һа устуб иди,
О киши мәним достум иди.
Кетди Киланә кәлмәди,
Јајлығымы алды вермәди.
Јајлығымын учу зил гара,
Јолладым пејғәмбәрә.
Пејғәмбәри өлдүрдүләр,
Ағ бала кејдирдиләр.
Ағ баланын сачаглары,
Күмүшдән вар бычаглары.
Вурдум сандыг ачылды,
Инчили мәрчан сачылды.
Инчили мәрчан филфили,
Кәл оху бизим дили.
Бизим дил урум дили
. . . .

Урумдан кәлән атлар,
Ағзында јүјән чатлар.
Һејванын ағачлары,
Бар кәтирмәз башлары.
Вурдум башы үзүлдү,
Ел јајлаға дүзүлдү.
Ел јајлагдан кәлинчә,
Јары чаным үзүлдү.

А тәшти, тәшти, тәшти,
Вурдум күлби кечди.
Ики хоруз далашды,
Бири гана булашды.
Афтабаны вурдум даша,
Су кәлир чоша-чоша,
Әли илә Мәһәммәд.
Јазылыбдыр бир даша!

ДӘВӘ ВӘ ТИКАН

Бир дәвә чөлдә отлајырды. Јарпагланмыш тикан колуна јахынлашыб, истәди онун јарпагларыны јесин. Ағзыны кола тәрәф узаданда көрдү ки, онун ичиндә бир илан гыврылыб јатыб. Дәвә тамаһ дишини ондан чәкиб кери гајытды.

Кол белә хәјал еләди ки, дәвә онун тиканындан горхуб чәкилди.

Дәвә колун фикрини дујуб деди:

— Мәним горхум сәндән дејил, о кизләнмиш гонагдандыр.

Мәсәлләр:

Көпәк гаја көлкәсиндә јатар, елә биләр өз көлкәсидир.

Дәвәчи илә дост оланын дарвазасы кен кәрәк.

Дәвә көрдүнмү? — Гығыны да көрмәдим.

НАЗИКБӘНАЗИК — ТАЗИКБӘТАЗИК

Бири вар имиш, бири јох имиш, бирчә бирә вармыш, ады Тазикбәтазик, бир дә бир бит вар имиш, ады Назикбәназик.

Тазикбәтазик аллаһын әмрилә Назикбәназији өзүнә арвад алмышды.

Ај өтдү, ил доланды, гыш кәлди, чохлу гар јағды.

Тазикбәтазик арвадына деди:

— Мән чыхым дамымызын гарыны күрүјүм, сән дә бир газан умач бишир, јејәк, гарнымыз гызсын.

Назикбәназик деди:

— Јахшы, олар.

Тазикбәтазик чыхды дамын гарыны күрәмәјә, Назикбәназик дә очаг галајыб бир газан умач асды.

Тазикбәтазик аз күрәмишди, чох күрәмишди, бирдән ајағы сүрүшүб бачадан дүшдү умач газанынын ичинә вә о саат да өлдү. Буну көрәндә Назикбәназик башына чырпды, дизинә чырпды. Һарај һара чатар! Өлән бир дә дирилмәз ки!

Назикбәназијин башына дөјүб ағламағыны сәрчә көрүб ондан сорушду:

— Назикбәназик, бу нәдир нијә ағлајырсан?

Назикбәназик деди ки, даһа нә олачагдыр, Тазикбәтазик дамын гарыны күрәдији јердә ајағы сүрүшүб умач газанынын ичинә дүшүб өлүбдүр.

Буну ешитчәк сәрчә дә башына-көзүнә дөјә-дөјә учду кетди.

Она бир гарға раст кәлди вә сорушду:

— Сәрчеји-чүкчүк, бу нәдир?

Сәрчеји-чүкчүк чаваб верди ки:

— Сәрчеји-чүкчүк нејләсин, Назикбәназик дејир, Тазикбәтазик гар күрәдији јердә бачадан умач ашына дүшүб өлүбдүр.

Гарға бу хәбәри ешидәндә чох бикеф олуб, учду, гонду чинар ағачына. Чинар онун бикеф олдуғуну көрүб сорушду:

— Гарғеји-гыргыр, бу нәдир?

Гарға деди:

— Гарғеји-гыргыр нејләсин. Сәрчеји-чүкчүк дејир ки, Назикбәназик дејир ки, Тазикбәтазик гар күрәјәндә бачадан умач газанына дүшүб өлүбдүр.

Бу хәбәри ешидәндә чинар да чох бикеф олду. Јанындан дәвә кечиб кедәндә онун бикеф олдуғуну көрүб сорушду:

— Чинарбәчинар, бу нәдир?

Чинар чавабында деди ки:

— Чинарбәчинар нејләсин. Гарғеји-гыргыр дејир ки, Сәрчеји-чүкчүк дејир ки, Назикбәназик дејир ки, Тазикбәтазик өлүбдүр.

Бу пис хәбәри ешидәндә дәвә бикеф олуб башлады кетмәјә. Онун габағына суја кедән бир гары чыхды. Гары дәвәнин беләдамагсыз олмағыны көрүб, ондан сорушду:

— Дәвәји-лөклөк, бу нәдир?

Дәвә чаваб верди ки:

— Дәвәји-лөклөк нејләсин? Чинарбәчинар дејир ки, Гарғеји-гыргыр дејир ки, Сәрчеји-чүкчүк дејир ки, Назикбәназик дејир ки, Тазикбәтазик өлүбдүр.

Бу јаман хәбәри ешидән кими гары да вуруб сәһәнкини сындырды. Еләки, булағын башына кәлди, булаг гарынын сынмыш сәһәнкини вә бикефлијини көрдү, ондан сорушду:

— Вуруб-сындыран, бу нәдир?

Гары чаваб верди:

— Вуруб-сындыран нејләсин. Дәвәји-лөклөк дејир ки, Чинарбәчинар дејир ки, Гарғеји-гыргыр дејир ки, Сәрчеји-чүкчүк дејир ки, Назикбәназик дејир ки, Тазикбәтазик дама чыхыб гар күрәдији јердә ајағы сүрүшүб, бачадан умач газанынын ичинә дүшүб өлүбдүр.

Булаг да бу хәбәри ешидәндә чох гүссә еләди вә гүсседән онун сују гуруду.

Инди дә булағын сују ахмајыр.

Мәсәлләр:

Ата олмајан ата гәдрини билмәз.
Анасы чыхан ағачы гызы будаг-будаг кәзәр.
Гырағына бах безини ал, анасына бах гызыны ал.
Ата оғула бағ гыјды, оғул атаја салхым гыјмады.
Оғул атанын көвшәнини әкәр.
Гыз јүкү, дуз јүкү.
Гыз идим, султан идим, нишанландым хан олдум, кәлин олдум, гул олдум, ајаглара чул олдум.
Гыз, сәнә дејирәм, кәлиним, сән ешит.
Күрәкән, күл екән.
Бирәнин ганыны алдын, чаныны алдын.

ЛАЈЛА

Бизим јерләр галын мешә,
Тахтында отур һәмишә,
Аранында күл битсин,
Јајлағында бәнөвшә.

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

Лајла дедим учадан,
Үнүм чыхды бачадан,
Сәни танры сахласын
Чичәкдән, гызылчадан

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

Лајла дедим јатынча,
Көзләрәм ај батынча,
Чаным зинһара кәлди
Сән һасилә чатынча.

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

Лајла дедим адына,
Һагг јетишсин дадына.
Һәр лајла ешидәндә
Балам дүшәр јадыма.

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

Дағлара сәрин дүшәр.
Көлкәси сәрин дүшәр.
Һәр вахт лајла дејәндә
Јадыма Пәрим дүшәр.

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

Лајла бешијим, лајла,
Евим-ешијим, лајла.
Сән јат, јухун алкинән
Чәким кешијин лајла!

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

Лајла дедим јатарсан,
Гызылкүлә батасан.
Гызылкүл бағын олсун,
Көлкәсиндә јатасан.

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

Лајла дедим јатасан,
Гызылкүлә батасан.
Гызылкүлүн ичиндә
Ширин јуху тапасан.

Балам лајла, а лајла!
Күлүм лајла, а лајла!

БАЛА БАРӘСИНДӘ

Мән ашигәм баласын,
Лачын вермәз баласын.
Мән баламы истәрәм,
Балам истәр баласын.

ГАРДАШ БАРӘСИНДӘ

Мән ашиг гардаша дүшәр,
Гар јағар гар даша дүшәр.
Гардашын мүшкүл иши,
Јенә гардаша дүшәр.

КӘЛИНИН СӨЗЛӘРИ

Балдызым — чувал бизим,
Дәм-дәм батар, мән нејләјим,
Гајынанам дәмир дарағы,
Дыгладар өтәр, мән нејләјим.
Гајынатам — сәрв ағачы,
Гапыда битәр, мән нејләјим,
Гајыным — күл јарпағы,
Хатирим тутар мән нејләјим.

ГАЈЫНАНАНЫН СӨЗЛӘРИ

Г а ј ы н а н а д е ј ә р:

Пајыз күнүндә гызым отурсун оғлу гучағында,
Јаз күнүндә кәлиним отурсун гызы гучағында.

ЈАЗ

Новруз баһар олду, чаһан тазә тәр олду,
Рәф' олду әләмләр.
Дағылды бу шадлыг хәбәри дәрбәдәр олду,
Јанды ода гәмләр.
Көјдән јерә јағды нә көзәл шәбнәм рәһмәт,
Битди күлү лалә,
Хош нәғмәләниб бүлбүли шејда өтәр олду,
Ачылды ирмәләр.

И л и н ф ә с и л л ә р и: *јаз, јај, пајыз, гыш.*

К ү н л ә р и н а д л а р ы: *чүмә, шәнбә, базар, базар ертәси, тәк (хас), чаһар-шәнбә, чүмә ахшамы (адына).*

Т а п м а ч а:

17. Үчү бизә јағыдыр,
Үчү чәннәт бағыдыр.
Үчү јығар кәтирәр,
Үчү вурар дағыдар.

КҮНӘШИ ЧАҒЫРМАГ

Күн, чых, чых, чых!
Кәһәр аты мин, чых!
Оғлун гајадан учду,
Гызын тәндирә дүшдү,
Кечәл гызы гој евдә,
Сачлы гызы көтүр, чых!
Күн кетди су ичмәјә,
Гырмызы дон бичмәјә.
Күн чыхыбды јетирәчәк.
Гары јердән көтүрәчәк,
Кечәл гызы кәтирәчәк,
Сачлы гызы кәтирәчәк,
Думан, тач, гач, гач!
Сәни гајадан асарлар!
Будуна дамға басарлар!
Күн кетди дағ башына,
Көнлү шамама истәјән
Долансын тағ башына.

ГЫЗЛАР НӘҒМӘСИ

Әлими бычаг кәсибди.
Дәстә бычаг кәсибди.
Јағ кәтирин, јағлыјаг,
Бал кәтирин, баллыјаг,

Дәсмал верин, бағлыјаг,
Дәсмал дәвә бојунда,
Дәвә Ширван јолунда.
Ширван јолу буз бағлар,
Дәстә-дәстә күл бағлар.
О күлүн бирин үзәјдим,
Телләримә дүзәјдим.
Гардашымын тојунда
Отуруб-дуруб сүзәјдим.
Чај дашыбдыр, лил кәлир.
Дәстә-дәстә күл кәлир.
О күлүн бирин үзәјдим,
Сач бағыма дүзәјдим.
Сач бағым гатар-гатар,
Үстүндә гардаш јатар.
Гардашын әл јајлығы,
Учлары зәр јајлығы.
Һәрә бир ағыз десин
Гардаша чансағлығы.
Һоп-һопун олсун, гардаш!
Күл топун олсун, гардаш!
Күл ағачы дибиндә,
Күлбүнүн[1] олсун гардаш!
Дәјирман үстү чичәк,
Ораг кәтир, кәл бичәк
Гардаш, нишанлын көрдүм,
Узунбој, гарабирчәк.

Мәсәлләр:

Чан версән, гардаша вер, мин ил кетсә јад олмаз.
Јахшы күндә јад гоншу, јаман күндә вај гардаш.

---

[1] Күлбүн — тојун ахырынчы күнү гызлар вә кәлинләр јығылыб шадлыг едирләр вә сонра евләринә дағылырлар.

Гызын олду, гырмызы донуну чыхар.
Гыз идим,
Кејдирдиләр зөвгү-сәфа көјнәјини.
Нишанландым,
Кејдирдиләр шөвгү-сәфа көјнәјини.
Кәлин олдум,
Кејдирдиләр чөврү-чәфа көјнәјини.

Тапмача:

18. Биз-биз идик,
Јүз гыз идик.
Бизи үздүләр,
Ипә дүздүләр.

ТҮЛКҮ ВӘ ҮЗҮМ

Бир күнү түлкү гаға
Кәлиб кирди бир баға,
Доланды сола кечди,
Доланды кечди саға.

Көрдү үзүм суланыр,
Јүз чүрә рәнкә чалыр.
Дәјибди кәһрәбатәк,
Салланыбдыр, саралыр.

Түлкүчијәз дајанды,
Бахды, ағзы суланды.
Диши алышма тутду,
Додағы, дили јанды.

Дүз бир саат дајанды
Гујруг үстә доланды.
Үзүм учада иди,
Әл чатмады усанды.

Ачыгланмыш гајытды,
О јенә чөлә кетди.
Узаглашыб өзүнә
Белә тәсәлли етди:

Доғрудур мәним сөзүм,
Дәјмәјибдир о үзүм,
Јесәм дишим гамашар,
Јемәдим ону өзүм.

(И. А. Крыловдан тәрҹүмә)

Мәсәлләр:

Пишијин әли әтә чатмаз, дејәр гохујубдур.
Ајы мешәдән күсүб, мешәнин хәбәри јохдур.
Ачлыг адама ојун өјрәдәр.
Ач кәзиб тох салланыр.
Ачам — гујруг ачыјам, бағыр-өфкә[1] ачы дејиләм.

Тапмача:

19. Ики түлкү баласы, үч анасы, дөрд атасы, нечә ејләр һамысы?

Јанылтмач:

Ај гылгујруг гырговул, кәл бу кола кир, гылгујруг гырговул.

---

[1] *Бағыр-өфкә* — *ҹијәр-гурсаг.*

733—3

БУҒДА, АРПА ВӘ ДАРЫ

Бир күн буғда, арпа вә дары бир-бирилә сөһбәт едирдиләр.

Буғда деди:

— Мәним бир тикәм бир дағы ашырыр.

Арпа деди:

— Мәним дә бир тикәм дағын јарысына кими чыхардыр, амма ашырмағына замин ола билмәрәм.

Дары да деди:

— Мән халгын ушағынын ганына баис ола билмәрәм ки, евиндән чыхардыб борана салам, өлдүрәм. Мәндә о гүввәт јохдур.

ДАРЫ ВӘ БУҒДА

Дары

Мәнә дарычан дејәрләр
Јағ, бал илә јејәрләр
Еһтијатла көтүрүб;
Күчлә сача јетирәрләр.

Буғда

Јасты-јасты јатарсан,
Кол дибиндә битәрсән.
Мәндән сәнә гарышмаса
Палыддан да бетәрсән!

Тахыл: *буғда, арпа, дары, гарғыдалы, чәлтик, пәрнич, күнчут, шаһдана.*

Мәсәлләр:

Арпадан, буғдадан әлим үзүлдү, үмидим сәнә галды, дары хирмәни.

Билдирчинин бәјлији дары соланачандыр.

Дарыја кирән донуз пајаны өзүнә гәбул ејләр.

Киш-киш илә донуз дарыдан чыхмаз.

Тапмачалар:

20. Ағач башында дары гујусу.
21. Ағач башында сары јумаг.
22. Һавалар, һа һавалар,
Чөлдә довшан балалар
Дырнағындан су ичәр,
Димдијиндән балалар.
23. Сары саггал, узун һоггар,
Ону тампајан олсун чаггал.
24. Бир бөлүк атлар,
Чәмәндә отлар.
Вә'дәси кәләндә
Димдији чатлар.

ТҮЛКҮНҮН ҺЕКАЈӘТИ

Бир кишинин малдан-дөвләтдән анчаг бир нечә тојуг-чүчәси вар иди.

Бир түлкү бунлара даданыб, кечәдә бирини апарыб јејәрмиш. Ахырда кишинин бирчә тојуғу галыр.

Киши кечә јатмајыб пусгуда отурур ки, көрсүн тојуглары апаран кимдир.

Кечәнин бир вахты түлкү хәлвәтчә кәлир ки, о галмыш тојуғу да апарыб јесин.

Түлкү тојуг дамына кирәндә киши тез гапылары бағлајыб, арвадыны јухудан ојадыр вә икиси көмәкләшиб түлкүнү тутурлар.

Кишинин үрәји чох јанмышды вә түлкүдә ачығы вар иди. Она көрә түлкүнүн једији тојуг-чүчәни бир-бир јадына салыб бу сөзләри охуја-охуја ону дөјүр:

Гаја башында дурарсан,
Сары бығыны бурарсан.
Он беш чүчәми гырарсан.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,
Нә јазыг таныдын мәни?!

Түлкү, гујруғун аладыр,
Гајалар сәнә галадыр.
Тазы башына бәладыр.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,
Нә јазыг таныдын мәни?!

Әлимә алдым күрәји,
Јохладым дамы-дирәји,
Гопду түлкүнүн үрәји.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,
Нә јазыг таныдын мәни?!

Арвад, көтүр јармачаны,
Гојма дешикдән гачаны.
Нејләдин хоруз-бечәни?

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,
Нә јазыг таныдын мәни?!

Тәндирә гојдум нохуду,
Дәрдим үрәкдә чох иди,
Јохладым, фәрәм јох иди.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,
Нә јазыг таныдын мәни?!

Кечә пусгуда јатарам.
Јухума һарам гатарам,
Дәрини баһа сатарам.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,
Нә јазыг таныдын мәни?!

ДҮЗКҮ

Бешди-бешди һа бешди,
Ағачдан алма дүшдү.
Алманын јаны зәдә,
Зәдәни јемәз кәдә.
Чобан чөлдә кәзирди,
Даварларын дүзүрдү.
Чобан гојуна кедәр,
Көпәји адам дидәр.
Габағында беш кечи,
Һаны бунун еркәчи,
Еркәч газанда гајнар,
Гәнбәр бучагда ојнар.
Бу иш кенә нә ишди,
Беш бармағым күмүшдү.
Күмүшү вердим тата,
Тат мәнә дары сата.
Дарыны сәпдим јерә,

Јердә битиб көјәрә.
Јердән дары көјәрди,
Бичинчи кәлди дәрди.
Бичинчи Һәзрәтгулу,
Чибиндә вардыр пулу.
Һәзрәтгулу бәннады,
Арвадыны данлады.
Арвады Чаһан баны —
Бунун чаршабы һаны?
Чаршабы чырылыбды.
Голбағы гырылыбды.
Чаһан кедиб һамама
Чаршабыны јамама.
Һамамын сују исти,
Исти су да нә писди!
Телпәри онун гызы,
Палтары гыпгырмызы,
Оғлунун ады Хыдыр,
Әлиндәки дәһрәдир.
Хыдырбәјин дәһрәси,
Телпәринин чөһрәси
Чәһрә демә, әсасды,
Дәһрә демә алмасды,
Телпәри јуну дарар,
Хыдырбәј одун јарар.

ШӘНКҮЛҮМ, ШҮНКҮЛҮМ, МӘНКҮЛҮМ

Бири вар имиш, бири јох имиш, аллаһдан башга һеч кәс јох имиш. Бирчә кечи вар имиш, бу кечинин дә үччә баласы. Биринин ады Шәнкүлүм, биринин ады Шүнкүлүм, биринин дә ады Мәнкүлүм.

Бу кечи һәр күн кедиб мешәдә вә чөлдә отлармыш.

Балалары да гапылары бағлајыб евдә отурарлармыш. Кечи отламагдан гајыданда гапынын далындан чағырармыш:

Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм!
Ачын гапыны, мән кәлим!
Ағзымда су кәтирмишәм,
Дөшүмдә сүд кәтирмишәм,
Бујнузумда от кәтирмишәм.

Буну ешидән кими балалары севиниб тез гапыны ачарлармыш вә аналары онлары дојуздуруб јенә кедәрмиш чөлә-бајыра отламаға.

Бир күн кечи кетчәк гурд кәлиб дурур гапынын далында вә башлајыр чағырмаға:

Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм!
Ачын гапыны мән кәлим!
Ағзымда су кәтирмишәм,
Дөшүмдә сүд кәтирмишәм,
Бујнузумда от кәтирмишәм.

Балалары елә билди ки, бунлары чағыран аналарыдыр. Чәлд гапыны ачдылар.

Гурд ичәри кириб Шәнкүлүм илә Шүнкүлүмү тутуб једи, амма Мәнкүлүм гачыб евин күнчүндә кизләнди. Гурд ону көрмәди.

Кечи дүзү, чәмәни отлајыб гајытды евинә вә һәмин сөзләр илә башлады ушагларыны чағырмаға. Амма ичәридән бир кәс она чаваб вермәди. Нечә дәфә Шәнкүлүм, Шүнкүлүм дејиб чағырдыса да она чаваб верән олмады вә гапы ачылмады. Ахырда өзү гапыны сындырыб кирди евә. О јана, бу јана бахды, балаларынын һеч бирини көрмәди. Ахырда гаранлыг күнчүн бириндә Мәнкүлүмү көрдү.

Башларына кәләни Мәнкүлүм анасына нағыл еләди. Онда кечи чыхды довшан дамынын үстүнә вә ајаглары илә дамы дөјдү.

Довшан ичәридән чығырды:

— О кимдир?

Кечи чаваб верди ки, мәнәм, балаларымы сәнми јемисән?

Довшан чаваб верди ки, јох, мән јемәмишәм, кет түлкүдән хәбәр ал.

Кечи кетди, чыхды түлкүнүн дамынын үстүнә вә башлады ајаглары илә дөјмәјә. Түлкү ичәридән чығырды:

— О кимдир, мәним дамымын үстә чыхыб?!

Кечи деди:

— Мәним балаларымы сәнми јемисән?

Түлкү чаваб верди:

— Јох, мән јемәмишәм, кет гурддан соруш.

Кечи кетди чыхды гурдун дамынын үстүнә. Бу вахт гурд да бир газан аш асмышды, очағын үстә биширирди. Кечи дамы дөјәндә бунун ашынын ичинә торпаг төкүлдү. Онда гурд чығырды:

О кимдир дамым үстә,
Тоз төкәр шамым үстә?
Ашымы шор ејләди,
Көзүмү кор ејләди?

Кечи чаваб верди:

Мәнәм, мәнәм, мән паша,
Бујнузум гоша-гоша.
Чых ешијә, саваша!

Гурд чөлә чыхды ки, көрсүн нә вар.

Кечи деди:

— Сән мәним балаларымы јемисән, кәлмишәм сәнинлә савашам.

Гурд истәди ки, бојнундан атсын, амма ата билмәди

вә кечи илә шәрт гојдулар ки, һәр икиси бир јердә кедиб газыја шикајәт eләсинләр.

Кечи кетди евинә, бир каса гатыг чалды вә бир дәстәрхан јағлы чөрәк бишириди ки, газыја совгат апарсын.

Гурд да бир дағарчығын ичинә үч-дөрд нохуд дәнәси салды, үфүрүб ичини јел илә долдурду вә сонра ағзыны бәрк бағлајыб өзү илә кәтирди. Кәлдиләр газынын һүзуруна.

Газы кечинин совгатына ачыб бахды вә чох хошһал олду. Сонра гурдун дағарчығыны ачды. Нохудун бири сычрајыб газынын бир көзүнү чыхартды. Газы иши белә кәсди ки, кечи илә гурд кәрәк савашсынлар вә гурда да бир бујнуз гајрылсын. Газы кечинин бујнузуну даһа да ити еләди. Амма гурда да чүрүк ағачдан бир бујнуз гајырды. Кечи илә гурд башлады далашмаға. Бир-ики дәфә вурушандан сонра гурдун бујнузу сынды вә кечи вуруб онун гарныны јыртды.

Гурд бағырды:

— Вај бағырсағым, вај.

Кечи чавабында деди:

Шәнкүлүмү, Шүнкүлүмү јемәјәјдин!
Вај бағырсағым демәјәјдин!

Мәсәлләр:

Кечи сују бағыра-бағыра кечәр.
Гурд тутдуғу јердән ганыг олур.
Гурдун ады бәднамдыр, јесә дә, јемәсә дә.
Гурд јувасындан сүмүк әскик олмаз.
Бујнузсуз гочун гисасыны бујнузлу гочда гојмазлар.

Тапмачалар:

25. Бизим евдә бир киши вар, ашын ичиндән нохудун сечәр.

26. Бизим евдә бир киши вар.
Көндәлән јатышы вар.
27. Бизим евдә бир киши вар,
Нәнәм илә иши вар.

КҮДҮ-КҮДҮ[1]

Чох јағынты оланда вә күн чыхмајанда ушаглар чөмчәни кәлин кими бәзәјиб гапы-гапы кәздирир вә ашағыда јазылан сөзләри охујуб, һәр евдән бир гашыг јағ вә бир овуч ун јығыр, фәсәли бишириб јејирләр. Охунан сөзләр бунлардыр:

Күдү-күдү һа, күдү-күдү!
Күдү-күдүнү көрдүнүзмү,
Күдүјә салам вердинизми?
Күдү бурдан өтәндә
«Гырмызы күнү көрдүнүзмү?»

Күдү палчыға батмышды,
Гармаладым көтүрдүм.
Гызыл гаја дибиндән
Гырмызы күн көтүрдүм.

Гара тојуг ганады
Ким вурду, ким санады?
Көјчәлијә кетмишдим
Ит балдырым дalады.

Јағ верин јағламаға,
Ип верин бағламаға.

[1] Азәрбајчанын бә'зи јерләриндә Күдү-күдү əвəзинә «Году-году» «Дүдү-дүдү» дә дејилир.

Верәнин оғлу олсун.
Вермәјәнин гызы олсун,
Бир көзү дә кор олсун.
Тәндирә дүшсүн.
Гырмызы бишсин!

Мәсәлләр:

Јағышдан чыхдым, јағмура дүшдүм.
Исланмышын судан нә баки.
Көјдән нә јағды ки, јер ону гәбул етмәди.

Тапмачалар:

28. О нәдир ки, көјдән јерә салланыр?
29. О нәдир ки, һәр нә десән алланыр?
30. О нәдир ки, көбәјиндән налланыр?
31. Мин-мин минара.
Диби гара,
Јүз мин чичәк
Бир јарпаг?
32. Дәрјада бир күл битиб, ады јох,
Ширинликдән јемәк олмаз, дады јох.

ВУР НАҒАРА, ЧЫХ ГЫРАҒА

(Ојун сөзләри)

Ијнә-ијнә,
Учу дүјмә,
Бал баллыча,
Баллы кечи,
Шам ағачы,

Шатыр кечи,
Гоз ағачы,
Готур кечи.
Һаппан,
Һуппан,
Гырыл.
Јыртыл,
Су ич —
Гуртул.
Әмим оғлу,
Узунбығлы,
Һалдырым деди,
Һулдурум деди,
Көјә бир ағач атды.
Гарғы сапы
Күл будағы,
Мотала-мотал,
Тәрсә мотал,
Елләр атар,
Гајмаг гатар,
Ағ гушум — ағар чиним,
Көј гушум — көјәрчиним,
Вур нағара.
Чых гырağа!

Јухарыда јазылан сөзләри ушаглар ојуну ичра едәркән дејирләр. Хырдача ушаглар дөврә вуруб отурур, ајагларыны бир јерә узадырлар. Онларын бири башлајыр бу сөзләри охумаға. Һәр кәлмәни дејәндә әлини нөвбә илә јолдашларынын вә өзүнүн ајағынын үстүнә гојур.

Мәтнин сонундакы «чых гыраға» сөзләри һәр кәсин ајағынын үстә дејилсә о, ајағыны чәкир. Сонра јенә башдан һәмин сөзләр охунур вә ушаглар бир-бир ајагларыны чәкирләр. Һәр кәсин ајағы ахыра галса, ону үзү үстә

узадыр, әлләрини јумруг тутуб бир-биринин үстә онун архасына гојуб сорушурлар:

— Әл үстә кимин әли?

Һәркәһ тапса, ону дурғузурлар, тапмаса, «көтүрүн вурун, јаландыр!» дејиб ону бир нечә дәфә астача вурурлар вә јенә сорушурлар:

— Әл үстә кимин әли?

Ушаг тапанадәк ону астача јумруглајырлар.

Тапмача:

33. Китаб китаб ичиндә,
Атлас да габ ичиндә,
Нә молла билир, нә ахунд,
О да бир габ ичиндә.

ТҮЛКҮ ВӘ КӘКЛИК

Бир кәклик дағ башында охујурду. Түлкү онун сәсини ешидиб јанына кәлди вә деди:

— Ај кәклик, сән ки белә көзәл гушсан вә белә көзәл сәсин вар, елә һәмишә охујурсан? Бәс сән һеч јухулајыб јатмырсан?

Кәклик деди:

— Нијә јатмырам, әлбәттә ки, јатырам!

Түлкү деди:

— Инди ки, беләдир, бир мәнә көстәр көрүм, сән нечә јатырсан?

Кәклик јатмағыны түлкүјә көстәрмәк үчүн көзләрини јумду, Түлкү чәлд сычрајыб ону тутду.

Кәклик көрдү ки, түлкү ону алдадырмыш. Ахмаглыг едиб онун һијләсинә инаныбдыр. Инди түлкү ону јејәчәк. Башыны түлкүнүн ағзындан чыхарыб деди:

— Аj түлкү баба, сән ки, белә зирәк һејвансан вә белә чәлд шикар тутурсан, һеч шикары јејәндә аллаһа шүкүр едирсән?

Түлкү чаваб верди:

— Нечә ки еләмирәм, јахшы еләјирәм.

Онда кәклик деди:

— Инди тутаг ки, сән мәни јејибсән, бир аллаһа шүкүр елә көрүм, нә сајаг едирсән?

Түлкү ағзыны ачды ки, шүкүр еләсин, кәклик бу анда учуб гонду бир гајанын үстүнә.

Түлкү вәзијјәти белә көрүб деди:

— Кәклик гардаш, сән ки мәним ағзымдан гуртардын, кет, амма лә'нәт кәлсин о адама ки, шикарыны јемәмиш аллаһа шүкүр едә!

Кәклик чавабында деди:

— Јахшы дејирсән, түлкү баба, о адама да лә'нәт кәлсин ки, јухусу кәлмәмиш көзләрини јумуб јатмаг истәјә!

Мәсәлләр:

Сонракы пешманлыг фајда вермәз.
Әлдән кедән әлә кәлмәз.
Доғруја завал јохдур, чәкәсән һәр дивана.

ТҮЛКҮ

Түлкү, түлкү, түнбәки,
Гујруг үстә нәлбәки.
Аслан ала ағамыз,
Гаплан гара ғағамыз,
Хоруз бизим молламыз,
Чаггал да чавушумуз,

Алагарға чарчымыз,
Сағсаған хәбәрчимиз,
Тојуг бизим чәрчимиз,
Илан бизим гамчымыз.
Сары бабада кәзәрсән.
Бир чомаг вуррам өләрсән.
Түлкү, түлкү, түлкү, сәни
Өлдүрәрләр бил ки, сәни!

Мәсәлләр:

Түлкү түлкүлүјүнү сүбут единчә, дәрисини боғазындан чыхардарлар.

Дәрә хәлвәт, түлкү бәј.

Түлкү түлкүјә бујурар, түлкү дә гујруғуна.

Тапмача:

34. Бир дәрәдә једди тәпә,
Һәр тәпәдә једди дәлмәк.
Һәр дәлмәкдә једди түлкү,
Һәр түлкүнүн једди баласы.
Ејләр нечә һамысы?

Јанылтмач:

Кетдим көрдүм бир дәрәдә ики кар, кор, күркү јыртыг кирпи вар. Диши кар, кор, күркү јыртыг кирпи, еркәк кар, кор, күркү јыртыг кирпинин күркүнү јамамагданса, еркәк кар, кор, күркү јыртыг кирпи диши кар, кор, күркү јыртыг кирпинин күркүнү јамајыр.

ПЫСПЫСА ХАНЫМ ВӘ СИЧАН БӘЈ

(Дозангурду Дүзхатун вә Сичан Солуб бәј)

Бири вар имиш, бири јох имиш, аллаһдан башга һеч кәс јох имиш. Бир дә бир Пыспыса ханым вар имиш.

Бир күн бу Пыспыса ханымын көнлүнә әрә кетмәк дүшдү. Кејинди-кечинди, бәзәнди-дүзәнди, өз евинин гапысына чыхды вә деди:

— Әрә кедирәм, әрәм кедирәм, әр олмаса, кора кедирәм!

Бир одунчу кәлиб кечәндә Пыспыса ханымы көрүб деди:

— Мәнә кәләрсәнми?

Пыспыса ханым деди:

— Мәни дөјәндә нә илә дөјәрсән?

Одунчу деди:

— Балта илә вурарам әзиләрсән.

Пыспыса ханым деди:

— Јери, јери, мән сәнин тајын дејиләм.

Одунчу кетди. Пыспыса ханым јенә башлады:

— Әрә кедирәм, әрә кедирәм, әр олмаса, кора кедирәм!

Бир дә көрдү ки, күрәкчи кәлир. Күрәкчи деди:

— Пыспыса ханым, мәнә кәләрсәнми?

Пыспыса деди:

— Мәни дөјәндә нә илә дөјәрсән?

Күрәкчи деди:

— Бир күрәк чаларам, хынчым-хынчым оларсан!

Пыспыса ханым деди:

— Јери, јери, мән сәнин тајын дејиләм!

Күрәкчи дә кетди.

Јенә Пыспыса ханым деди:

— Әрә кедирәм, әрә кедирәм, әр олмаса, кора кедирәм!

Бу һалда сичан орадан кечирди. Көрдү Пыспыса ханым бәзәниб-дүзәниб, кејиниб-кечиниб, өзүнә зинәт вериб, евинин гапысына чыхыб.

Гара харадан дон кејиб әјнинә,
Учуну гатлајыб салыб чијнинә.
Төкүбдүр үзүнә гара телләрин,
Јујуб тәртәмиз, апары әлләрин.
Чәкиб көзләринә гара сүрмәләр.
Салыб башына әбрәләр, тирмәләр,
Хураман-хураман ки рәфтар едир,
О рәфтара сәрви-кирифтар едир.
Солуна бахыр, каһ бахыр сағына,
Бахыр каһ голундакы голбағына.
Дуруб һәр јана о бахыр наз илә,
Дејир бу сөзү хош бир аваз илә:
Кедирәм әрә, мән кедирәм әрә.
Әр олмаса, ахыр кедирәм кора.

Сичан Солуб бәј кәлди Пыспыса ханымын јанына, деди:

— Саламәлејк, Дозангурду Дүзхатун, Пыспыса ханым, севкили чаным, руһи-рәваным, чанү чананым, табу тәваным! Кефин, һалын? Һәмишә беләчә кефдә, кәзмәкдә, сејри-сәфада оласан!

Дозангурду Дүзхатун көзүнүн алтынча Сичан Солуб бәјә бахыб көрдү, амма нә Сичан Солуб бәј!

Кејиниб әјнинә чүббә сәнчабдан,
Бәзәниб-дүзәнибди һәр бабдан.
Атыб далына гујруғун шир кими,
Гулагларыны дик тутуб, тир кими.
Кәлир күјлә, һеч билмирсән кимди бу,
Ки һансы вилајәтдә һакимди бу.
Јувадан чыхыб наз илә јол кедир,
Каһ сағ кедир јолда, каһ сол кедир,

733—4

Дөш ағ, көзү гара, архасы да боз.
Дниши инчитәк, ағзына јохдур сөз.
Гара көзләрини сүздүрүр һәр јана,
Чәкир бурнуну ки, иј-миј гана.

Дозангурду Дүзхатун деди:

— Ај әлејкәссалам, Сичан Солуб бәј, топ гара бирчәк, јеришдә өрдәк, дишләри михәк, гычлары дирәк, һамыдан көјчәк, дәхи нә демәк? Һалын, кефин көкдүмү? Дамағын чағдымы, чанын-башын сағдымы?!

Сичан Солуб бәј деди:

— Сағ ол, Пыспыса ханым, әзизим-чаным, мәнә кәләрсәнми?

Пыспыса деди:

— Мәни дөјәндә нә илә дөјәрсән?

Сичан Солуб бәј деди:

— Сәни дөјмәрәм, дөјсәм дә гујруғуму молчи ејләрәм, батырарам ханымларын сүрмәданына, көзүнә сүрмә чәкәрәм.

Дозангурду Дүзхатун деди ки, сәнә кедәрәм. Разы олдулар. Тој еләдиләр. Пыспыса ханымы Сичан Солуб бәј алды, апарды евинә. Бир заман јахшыча јејиб-ичиб кеф еләдиләр.

Бир күн Сичан Солуб бәј Пыспыса ханыма деди:

— Сән евдә отур, мән кедим шаһ евинә, сәнә ноғул, набат, ширни вә һәр чүрә һәлвијјат кәтирим. Гој јанына, көнлүн истәдикчә ат ағзына, хырылдат, је.

Дозангурду Дүзхатун деди:

— Кет, амма тез кәл. Сәнсиз дамын алтында тәк отура билмирәм, горхурам.

Сичан Солуб бәј деди:

— Горхма, тез кәләрәм!

Пыспыса ханым отурду, отурду, гәрары тутмады. Фикирләшди ки, Сичан Солуб бәј кәлинчә дуруб онун палтарыны апарыб дәвәизи дәрин көлдә јујум, сәрим, гурудум, кәләндә верим кејсин әјнинә ки, үст-башы тәмиз олсун.

Сичан Солуб бәјин палтарыны көтүрүб апарды јумаға. Амма јујанда ајағы сүрүшүб дүшдү дәвәизи дәрин көлә.

Сағa доланды, курп дүшдү, сола доланды, шарп дүшдү, нә гәдәр әлләшдисә чыха билмәди, һәр нә гәдәр чапаладыса, гуртара билмәди. Дәвәизи дәрин көлдә аз галды, чох галды, көрдү ки, бир нечә атлы кедир. Дурду чағырмаға:

Тапур-тупур атлылар,
Голлары базбатдылар.[1]
Шаһ евинә кедәрсиз,
Сичан бәјә дејәрсиз:
Пыспыса пүстә ханым,
Дабаны хәстә ханым,
Дүшүб дәвә көлүнә,
Боғулур хәстә ханым.

Атлылар о јана, бу јана бахдылар, һеч кәси көрмәдиләр. Истәдиләр кетсинләр, Пыспыса ханым јенә башлады һәмин сөзләр илә атлылары чағырмаға.

Кәлиб көрдүләр ки, бунлары чағыран бир дозангурдудур, дүшүбдүр, дәвәизи дәрин көлә, боғулур. Бунлары көрәндә Дозангурду Дүзхатун деди:

Кедин дејин Сичан бәјә,
Бөркү дәлик Солуб бәјә:
Сачы узун, сарај ханым,
Дону узун, дарај ханым,

[1] Базубәнд демәкдир.

Дозангурду Дүзхатун палтар јудуғу јердә сүрүшүб дәвәизи дәрин көлә, боғулуб өлүр, дурмасын, өзүнү мәнә тез јетирсин!

Атлылар чох тәәччүб едиб, кетдиләр шаһ евинә. Көрдүкләрини орада нағыл еләдиләр. Сичан Солуб бәј ширни сандығынын ичиндә кәзирди, бу хәбәри ешидиб гачды вә тез өзүнү Пыспыса ханыма јетирди. Кәлди көрду ки, Пыспыса ханым дәвәизи дәрин көлдә батыр, чыхыр. Аз галыб ки, чаны чыхсын. Чәлд әлини узадыб деди:

— Әлин мәнә чик-әрәчик!

Дозангурду деди:

— Јери, мәнчијәз сәндән күсәрәчик!

Сичан Солуб бәј јенә деди:

— Әлин мәнә чик-әрәчик!

Пыспыса ханым чаваб верди:

— Јери, мәнчијәз сәндән күсәрәчик!

Сичан үчүнчү дәфә деди:

— Әлини мәнә чик-әрәчик!

Дозангурду деди:

— Јери, мәнчијәз сәндән күсәрәчик!

Ахырда сичанын ачығы тутду, бир овуч палчыг көтүрүб чырпды дозангурдунун башына вә деди:

Күсәрәчиксән-күсәрәчик,
Үстүвә палчыг енирәчик.

Дозангурдунун орадача чаны чыхды. Јазыг Дозангурду Дүзхатун!

ДУРНАЛАРА ХИТАБ

Көј үзүндә бөлүк-бөлүк дурналар,
Нәдир сизин әһвалыныз, һалыныз.
Бир әрз-һал јаздым јарә сөјләјин,
Дост кујуна дүшәр исә јолунуз.

Мәним јарым, сиз дә көрүб шашарсыз,
Ол уча доғлары нечә ашарсыз,
Овчу көрән кими сиз дә чашарсыз,
Гышды, гар-аманды сизин елиниз.

Бахын шаһин пәнчәсинә дүшәрсиз,
Чешмәли дағлары онда кечәрсиз,
Јаз олчағын јајлаглара көчәрсиз,
Гырарсыныз ганадыныз, голунуз.

Дәрдли Кәрәм дејәр уғрадым дәрдә,
Чаным гурбан олсун мәрд оғлу мәрдә,
Сәфил дурна нә кәзирсиз бу јердә,
Јохму сизин вәтәниниз, елиниз.

Гәрибәм јохдур архам,
Ганадым јохдур галхам,
Чыхам гәлби дағлара,
Вәтәнә доғру бахам!

М е ј в ә ч а т: *Алма, армуд, нар, һејва, үзүм, шафталы, әрик, албухара, әнчир, албалы, кавалы, килас, алча, тут, чәвиз (гоз), шабалыд, фындыг.*

Мәсәлләр:

Бағда әрик вар иди, салам-әлејк вар иди, бағдан әрик гуртарды салам-әлејк гуртарды. Ағзында јахшы јер ејләмисән, әкәр баггал армуд версә. Армуд ағзыма — сапы савалана. Бағчалар бары — һејвалар нары, һамы динсә дә — сән динмә бары.

Тапмачалар:

35. Әтиндән кабаб олмаз, ганындан каса долар. Һачылар һәччә кедәр, чәһд ејләр кечә кедәр, бир јумурта

ичиндә јүз әлли чүчә кедәр. Ағач башында өнлү дағарчыг.

БОСТАН ВӘ ДИРРИК МӘҺСУЛАТЫ

Јемиш (говун), гарпыз, шамама, хијар, габаг, сәлх, кәләм, көк, соған, сарымсаг, турп.

Сәбзијјат: *Кешниш, чәфәри, кәрәвиз, бағданус, кәвәр, нанә, шүјүд, рејһан, мәрзә, разјана, ачытәрә, испанаг.*

Мәсәлләр:

Соған јемәмисән ичин нијә көјнәјир? Атан соған, анан сарымсаг, сән һардан олдун күлмәшәкәр.

Тапмачалар:

36. Бир дамым вар ичи долу адам, амма гапысы јох. Бир дамым вар тәндир күлү. Чаты су ичәр, дана көпәр.

Зүлфүн учу күмүшдүр,
Сал бојнума илишдир.
Јемишләрдә јарпагсыз,
Тап көрүм нечә јемишдир?

ГЫЗЛАР СУ ДОЛДУРМАГДА

Ахшамдан јаған гар чыхыбдыр дизә,
Кәсилиб булагдан јолу гызларын.
Сәһәр олчаг суја онлар варанда.
Үшүр бармаглары, әли гызларын.

Сәнәкин долдурмуш гојар күрәјинә.
Нә ки, көзәл вар јығылыб кәндә,
Кәмәрин бағлајыб, кәрдән чәкәндә,
Кечән эбирчәдән бејли гызларын!

Мәсәлләр:

Су сәнәки суда сынар. Мәни апаран суја дәрја дејәрәм. Араз ахыр, көзүм бахыр.

КӨЈЧӘК ФАТМАНЫН НАҒЫЛЫ

1

Бири вар имиш, бири јох имиш, бирчә киши вар имиш, бу кишинин бир арвады вә бу арваддан Фатма адында бир гызы вар имиш. Фатма чох ағыллы вә көзәл гыз имиш. Бир күн Фатманын анасы нахошлајыр вә гызына дејир ки, мән өләндән сонра дәдән тәзә арвад алачаг, о арвад вә сәни чох инчидәчәкдир. Амма гара инәјимиздән мүгәјјид ол, ону өзүн отар.

Гызын анасы өлүр вә дәдәси кедиб өзкә бир арвад алыр. Бу арвадын да ирәлики әриндән бир чиркин гызы варды.

Арвад көјчәк Фатманы чох дөјүб инчидирмиш. Фатма сәбир едиб, һәр күн гара инәји апарармыш отармаға Фатманын аналығы она јун, дараг верәрмиш ки, чөлдә дарајыб әјирсин. Фатма јуну верәрмиш инәјин ағзына. Гара инәк јуну удар, сонра һазыр ипи ағзындан чыхарыб верәрмиш Фатмаја.

Бир күн Фатма јун дарадығы јердә күләк онун әлчиминин бирини көтүрүб галхызды һаваја. Фатма бунун далынча јүјүрүб деди:

— Ганадына гурбан, јел баба, әлчимими сал, баба!

Јел онун әлчимини көтүрүб бир бачадан салды. Фатма евә кириб көрдү ки, бурада бир һејбәтли гары отуруб, алт додағы јер сүпүрүр, үст додағы көј. Гары габағына бир гурбаға гојуб ону сығаллајыр, Бу, див анасы иди.

Фатма гарыја баш әјиб деди ки, мәним әлчимими вер.

Гары деди:

— Кәл башыма бах, сонра верим.

Фатма онун башына баханда көрдү ки, илан-гурбаға илә долудур.

Гары сорушду:

— Мәним башым јахшыды, ја ананын башы?

Фатма чаваб верди ки, сәнинки јахшыдыр.

Гары сорушду:

— Бу гурбаға көјчәкдир, јохса инсан?

Фатма деди:

— Көнүл севән көјчәкдир.

Фатманын сөзләри гарыја хош кәлди. Гары онун әлчимини вериб деди:

— Кедәрсән, габағына бир ағ су, бир гара су вә сонра бир гырмызы су чыхачаг. Ағ суда чимәрсән, гара су илә сачыны јујарсан, гырмызы судан јанагларына сүртәрсән.

Бир дә гары өз түкүндән верди вә деди ки, мән сәнә лазым олсам, јандырарсан, јанында һазыр оларам.

Фатма түкү көтүрүб, нечә ки, гары демишди, елә дә еләди. Габагча ағ суда чимди, сонра гара суда сачларыны јуду вә гырмызы судан көтүрүб додағына, јанагларына чәкди. Елә көјчәк олду, мисли вә бәрабәри тапылмады.

Аналығы Фатманын кеч кәлдијини көрүб гызына деди:

— Чых, көр Фатма нечә олду.

Гызы чыхыб көрдү ки, Фатма кәлир, амма елә көзәлләшиб ки, адам бахада көзү гамашыр.

2

Фатма евә кәләндә аналығы ону данлады. Гызын көзәллијини көрүб сорушду:

— Һарадан сән белә көзәл олдун?!

Фатма башына кәләни аналығына сөјләди, о да сабаһысы күнү Фатмаја деди ки, инди сән евдә отур, гој бу күн мәним гызым кетсин инәји отармаға. Ана өз гызына јун, дараг верди. Јел бунун да әлчимини көтүрүб гачырды вә кәтирди һәмин дамын бачасындан салды. Гыз әлчимин далынча јүјүрүб ичәри кирди вә гарыја деди:

— Әлчимими вер.

Гары деди:

— Башыма бах, сонра верим.

Гыз онун башына баханда гары сорушду:

— Мәним башым јахшыдыр, јохса нәнәнин башы?

Гыз деди:

— Сәнин башын писдир, нәнәмин башы јахшыдыр.

Гарынын буна ачығы тутуб деди:

— Кедәрсән, габағына бир ағ су чыхар, бир гара су. Гара суда чимәрсән, ағ суда башыны јујарсан.

Гыз ағ суда башыны јујуб гара суда чимди, даһа да чиркин вә кифир олду. Анасы буну көрүб Фатмаја бәрк ачығы тутду вә һирсиндән аз галды чатласын. Фатманын ачығына истәди онун инәјини өлдүрсүн. Чүнки ишләрин башы инәк иди.

Бир күн арвад далына бир-ики лаваш бағлајыб, үзүнә зә'фәран чәкиб кирди јорған-дөшәјә. Әри евә кәләндә арвад бир о јана, бир бу јана дөндү, лавашы далында гырды. Әри сорушду:

— Арвад, сәнә нә олуб сүмүкләрин елә шагылдајыр вә рәнкин белә саралыбдыр?

Арвад деди:

— Бәрк нахошам, өлүрәм, гара инәји кәрәк кәсәсән. Мән онун этиндән јесәм, бәлкә дириләм.

Киши истәмәди Фатманын инәјини өлдүрсүн. Амма әлачы кәсилиб деди:

— Гој Фатма евдән бир јана кетсин, инәји кәсим.

Инәк бунларын фикрини ганыб Фатмаја деди:

— Мәни кәсәчәкләр. Амма сән мәним этимдән јемә вә сүмүкләрими јығыб бир јердә басдыр. Һәр вахт истәсән кәл о јерә, үстүнү ач, орада бир дәст палтар вә бир чүт гызыл башмаг тапарсан.

Фатма инәк илә евә гајыданда атасы ону иш далынча көндәриб инәји кәсди. Фатма гајыдыб инәјини өлмүш көрүб чох ағлады. Һарај һара чатачагды? Инәјин этиндән һеч јемәди вә сүмүкләрини јығыб бир јердә гујулады.

3

Сабаһдан хәбәр чыхды ки, падшаһын оғлуна тој олур. Фатманын аналығы јерә бир чанаг дары сәпиб деди ки, бунлары бир-бир јығарсан чанаға. Јанында бир күп дә гојуб деди: буну да ағлајыб көзүнүн јашы илә долдурарсан. Өз гызыны да кејиндириб-кечиндириб апарды тоја.

Јазыг Фатма гәмкин отуруб башлады ағламаға. Бирдән гары јадына дүшдү. О вердији түкү јандырды. Һәмин саат гары һазыр олду. Фатма башына кәләни она сөјләди. Гары деди:

— Гәм јемә, тезлик илә һамысы баша кәләр.

Гары ајағыны вурду јерә. О дәгигә јердән бир тојуг јанынын чүчәләри илә чыхды, дарыны тәмиз дәнләдиләр, чанағы гарынын кәтирдији башга дары илә долдурдулар.

Гары Фатмаја деди:

— Күпү дә тәмиз су илә долдуруб ичинә бир овуч дуз төк, о да олсун көз јашы.

Сонра Фатма илә гары кетдиләр инәјин сүмүјү басдырылан јерә. Бураны газыб көрдүләр ки, бир дәст зәриф ипәк парчадан либас вә бир чүт гызыл башмаг чыхды. Бурада чохлу гызыл да варды. Гары либасы, башмағы кејиндирди Фатмаја вә бир аз гызыл, бир аз да торпаг көтүрүб Фатма илә кетдиләр тоја.

Бурда гары деди:

— Бу гыз мәним нәвәмдир, гојун бу да ојнасын.

О, Фатманын бир овчуна гызыл, бир овчуна да торпаг гојуб тапшырды ки, аналығынын тәрәфинә ојнајанда онларын үзүнә торпаг сәп, өзкәләрин тәрәфинә ојнајанда гызыл.

Фатма да чох көзәл ојнајырды. Һамы онун ојнамағына ашиг олду. Амма аналығы тәрәфә ојнајанда торпаг сәпди, өзкәләри тәрәфә ојнајанда гызыл. Ојнајандан сонра Фатма тәләсик гајытды евә. Чох тәләсдијинә көрә көрпүдән кечәндә башмағынын бир тајыны салды суја.

Фатманын аналығы тојдан гызы илә гајыдыб көрдү ки, Фатма евдә отуруб, өз тапшырдығы ишләри дә јеринә јетириб. О чох гәзәбли иди.

Фатма сорушду:

— Ај ана, тојда нә көрдүнүз?

Аналығы ачыглы деди ки, һеч зад көрмәдик, бир күнү гара кәлмиш гыз чыхды, ојнады, өзү дә сәнә охшајырды. Биз тәрәфә ојнајанда торпаг сәпирди, өзкәләри тәрәфә ојнајанда гызыл-күмүш сәпирди.

Фатма деди:

— Мән евдән чөлә чыхмамышам, сән бујурдуғун ишләрин далынча олмушам.

4

Бир күн падшаһын оғлу ова чыхды. Көрпүнүн јанындан кечәндә истәди ки, атына су версин. Ат суја јахынлашанда хоррујуб су ичмәди. Падшаһын оғлу адам салдырыб чајы ахтартды. Онун ичиндән бир гызыл башмаг тапдылар. Башмаг чох зәриф иди. Падшаһын оғлуна чох хош кәлди. Истәди ки, нә төвр олса, ахтардыб онун јијәсини тапсын вә өзүнә алсын.

Чох кәздиләр, тапмадылар. Чарчылар чар чәкәндә Фатманын аналығы ешитди, онун әл-ајағыны бағлајыб салды тәндирә вә өз гызынын ајагларыны јујуб газыды.

Падшаһын оғлунун адамлары ахтара-ахтара кәлиб чыхдылар Фатмакилин евинә. Чиркин гызын ајағына башмағы кејдирдиләр, олмады. Сорушдулар ки, сизин евдә өзкә гыз јохдурму? Фатманын аналығы чаваб верди ки, јохдур. Амма Фатманын бир хорузу вар иди, бу хоруз башлады банламаға:

Фатма бачым тәндирдә,
Ајаглары кәндирдә!

Арвад нә гәдәр истәди хорузу говсун, олмады. Хоруз сычрады дамын үстә, уча сәс илә банлады:

Фатма бачым тәндирдә,
Ајаглары кәндирдә!

Падшаһын адамлары буну ешидиб, тәндирә бахдылар: көрдүләр ки, бунун ичиндә бир көзәл гыз әл-ајағы кәндир илә бағланмыш јыхылыбдыр. Гызы чыхардыб башмағы онун ајағына кејдирдиләр. Көрдүләр ки, башмаг елә бил онун ајағына бичилибдир. Апардылар падшаһын оғлуна. Падшаһын оғлу буну көрән кими чани-дилдән ашиг олду вә једди күн-једди кечә тој eләјиб Фатманы өзүнә арвад алды. Једиләр, ичдиләр, јерә кечдиләр, сиз дә јејин, ичин, мурадыныза јетишин!

Мәсәлләр:

Көнүл севән көјчәк олар дүнјада.

Јетим гызсан, гыврыл јат!

Мешә ағачлары: *палыд, гарағач, фыстыг, вәләс, дәмиргара, көјрүш, ағчагајын, чөкә, шамағачы, ардыч, тус, сөјүд, бәдмүшк, гызылағач, говаг, чинар.*

Коллар: *гарағат, гаракилә, бөјүрткән, моруг, әзкил, зиришк, зоғал, мәрдәшә, гојункөзү, итбурну, јасәмән, нәстәрән, гызылкүл, тобулуғу, көјәм, гора, гызылчах.*

Отлар: *әвәлик, гојунгулағы, гузугулағы, гантәпәр, гырхбуғум, сығыргујруғу, хатынбармағы, гара от, ајыдөшәји, дәвәдабаны, гыжы, хымы, пишикчырнағы, балдырған, уннуча, сүдлү пенчәр, киғ, чачығ, кичиткән, нашыр, газајағы, чинчилим, шому, бојана, гангал, јарпыз.*

Чичәкләр: *күлхәтми, сарычичәк, көјчичәк, аршынчичәк, гајмагчичәји, лалә, занбаг, нәркизкүлү, нилуфәр, бирәоту, кәкликоту, сумрух чичәји, һуј чичәји, бәнөвшә, гәрәнфил.*

СОЛТАН ДАҒЫ

Сәнә дерләр Солтан дағы,
Нә думандыр башын сәнин?
Гочалардан суал етдим,
Кимсә билмәз јашын сәнин.

Әскик олмаз гарын јағар,
Булудлар бир-бирин говар,
Һәр күн күнәш сәнә доғар,
Чаваһирдир дашын сәнин.

Алт јанын бағ илә бостан,
Дөрд јанын күлүкүлүстан,
Ајырдылар мәни достдан,
Өтәр гәриб гушун сәнин.

ДАҒЛАР

Мән ашыг јасты дағлар,
Гар кәлди, басды дағлар.
Үч ај төјлу-бајрамлы,
Доггуз ај јаслы дағлар.

Бу дағлар гоша дағлар,
Вериб баш-баша дағлар.
Сәндә достум кәзибдир,
Сәни јүз јаша, дағлар.

Дағлар марала галды,
Оту сарала галды.
Сојуг булаг, көј јајлаг
Јенә марала галды.

Башы чалмалы дағлар,
Диби көлкәли дағлар.
Отуруб јол көзләрәм,
Һачан ел кәли, дағлар?!

Мәсәлләр:

Дағ дағ илә говушмаз, адам адам илә говушар.

Күвәндијим алчачыг дағлар, сизә дә гар јағармыш?

Тапмачалар:

37. Дағдан кәлир дағ кими,
Голлары будаг кими,
Әјиләр су ичмәјә.
Бағырыр улаг кими.
38. Алчачыг дағдан гар јағар.

КӘКЛИК

Сәһәр-сәһәр сәрт гајалар күнчүндә,
Охур, сәси кәләр көзәл кәклијин.
Дағлар әтәјиндә чынгыл ичиндә
Булунмаз јувасы көзәл кәклијин.
Сәһәр-сәһәр әлләриндә вар малым,
Түләк тәрлан илә көнлүн алмалым,
Јашыл нимтәнәлим, күлкәз чалмалым,
Қәтандыр көјнәји көзәл кәклијин.

Мәсәл:

Һамы билир ки, дағда кәклик көзәлдир.

Тапмачалар:

39. Дағдан кәлир баны ханым,
Әлләри һәналы ханым.
Диндирсән фарсы данышар,
Түкләри теһраны ханым.
40. Кәклијин ган ајағы,
Ган әли, ган ајағы.
Ашыг бир шеј көрүбдүр,
Үч башы, он ајағы.

Мәсәлләр:

Јејәрсән газ әтини, көрәрсән ләззәтини.
Газ вур газан долдур.

Јанылтмач:

Кәклик, кәпәнәк, кәлин кедәк; кол дибинә кәлин кәлибдир.

ТӘРЛАН

Јахшы олар тәрланларын ириси,
Габагча кедәр кәклик сүрүсү,
Бојнунда вар күлабатын чилгиси,
Ағ олар гашлары шаһи тәрланын.

Ханлар, бәјләр әл үстүндә көтүрәр,
Көтүрәбән овлағына јетирәр,
Шәһд чәкәр бинәсини итирәр,
Онда дүшәр тәрсилаши тәрланын.

Мәсәлләр:

Түләк тәрлан јеринә сар бағламаг олмаз. Тәрлан јерини сар тутмаз.

Эти јејилән гушлар: *кәклик, турач, гырговул, чил, билдирчин, өрдәк, газ.*

Әт јејән гушлар: *тәрлан, гызылгуш, гарагуш, гырғы, сар, чалаған, гузғун.*

Охујан гушлар: *бүлбүл, билдирчин, сығырчын, гаратојуг, торағај, алачәһрә, һәзар*[1], *гумру.*

[1] Һәзар — бүлбүл.

Кечә учан гушлар: *бајгуш, јапалаг, кечәгушу (јараса).*

Тапмача:

41. Мән кедирәм беләсинә,
Гаракөзүн мәһләсинә,
Гушларда һансы гушдур,
Сүд верир баласына?

ДҮЗКҮ

Ај афәрин күл оғлум,
Күл оғлум, сүнбүл оғлум.
Оғлум, оғлум. наз оғлум,
Дәрсиндән галмаз оғлум.
Гәләмини ал әлә,
Јахшы-јахшы јаз, оғлум.
Оғлум кедәр мәктәбә,
Охур, чатар мәтләбә.
Дәрсин охур рәванлар,
Нә охујубдур, анлар.
Даш үстә чичәк газар,
Мәшгини көјчәк јазар.
Мәним оғлум, чанды, чан,
Дәрсләрини охур рәван.
Күмүшдәндир дәваты,
Гәләми вар беш-алты.
Гәләмданы шәкилли,
Гәләми халлы-муллу
Дәфтәри вар тәртәмиз,
Китабы ондан әзиз.
Кағызлары рәнкбәрәнк,

Оғлум, кәтир, јаз көрәк.
Оғлум сәһәрдән дурар.
Әл-үзүн тәмиз јујар.
Үзүнә күлаб вурар,
Сачын, бирчәјин дарар.
Палтарыны тәмизләр,
Мәктәбә көјчәк кедәр.
Оғлумун ады Әзиз,
Үстү-башы тәртәмиз.
Оғлум һәр кәси көрәр,
Баш әјәр, салам верәр.
Оғлум күчәдә гачмаз,
Һеч кәс илә савашмаз.
Оғлум итә даш атмаз,
Атыб күнаһа батмаз.
Гушлара етмәз азар,
Гушларын да чаны вар!
Пишикләри һеч вурмаз,
Сәрчәләрә тор гурмаз.
Ај афәрин, күл оғлум,
Күл оғлум, бүлбүл оғлум.
Дәрсин оху рәванла,
Сонра даныш, күл оғлум!

Мәсәлләр:

Оғлум әзиз, тәрбијәси ондан да әзиз.

Оғул хырдасы, ноғул хырдасы.

Шүурлу оғул нејләр ата малыны, шүурсуз оғул нејләр ата малыны.

ТҮЛКҮ ВӘ ГУРД

Бир түлкү көһәнсалә кедирди,
Гисмәт үчүн сејри-аләм едирди.
Обадан кәнарда көрдү, иттифаг,
Атыблар сәһрајә бир гујруги-чаг.
Диггәт илә бахыб, тәләни сечди.
Јавуға дүшмәјиб, узагдан кечди.
Кәзәр икән олду бир гурда дүчар,
Деди: «филан јердә әчәб тәам вар».
Бичарәни чәкә-чәкә кәтирди.
Бир азча галмышды гујруғу көрдү.
Деди: «Тәәччүбәм, сәнә белә шејә
Дүчар олдун, өзүн јемәдин нијә?»
Деди: Бојнумда вар гәза оручум,
Тутмушам ки, сагит ола боручум.
Сохулду гујруғу јердән көтүрә,
Нечә күндү наһарсыздыр, өтүрә.
Сычрајыб пајына тәлә олду бәнд,
О јана, бу јана тулланды һәрчәнд;
Нә гәдәр күч вурду көтүрмәди әл,
Кәсилиб әлачы, галды мәәттәл.
Түлкүнүн әлинә дүшдү кирәвә,
Гујруғу јејирди чох севә-севә.
Деди: «Сән дејирдин оручам, бајаг,
Нәдәндир јејирсән инди бу сијаг?!»
Деди: «Оруч идим, амма бу ахшам
Тәзә ајы көрүб, етмишәм бајрам».
Һијләсинә о пүрфәннин инанды,
— Бәс мәним бајрамым, — деди, — һачандыр?
— Сәнин дә бајрамын саһиби-тәлә,
Кәләндәдир, — деди, — тәләсмә һәлә.
Һәр кимсәдә ола әглү фәһм-һуш,
Бу мәсәли ејләмәсин фәрамуш:

Әввәл кәрәк сују јохласын мөһкәм,
Бојлујандан сонра сојунсун адәм.
Нәинки етмәјиб фикир, әндишә,
Сала чанавар тәк өзүнү ишә.
Һәм өзүнүн пајын, һәм онун пајын
Түлкү јејә бидәрди-сәр, архајын.

Мәсәлләр:

Он өлч, бир бич. Ағылсыз баш саһибинә донуз күддүрәр.

ОҒРУ ВӘ ЕВ ЈИЈӘСИ

Бир оғру кирмишди бир евә јара,
Һәр нә вар шејини јығыб апара.
Ахтарды орада бир зад олмады,
Кисәси бош галыб онун долмады.
Ев јијәсин көрдү паланда јатыб,
Анлајыб ишини гүссәјә батыб.
Евдән чыхыб истәди ки, о, кедә,
Көрдү далда бир сәс кәлир — а кедә,
Кәл отур алтына мән салым дөшәк,
Бир зад да тапмысан әкәр бөлүшәк.
Оғру дујду она тә'нә ејләјир.
Сәрасәр бағрыны онун тилијир.
Сөјләди: нә сајаг олса мән јенә,
Дүнјада доланнам, кир сән һинә.
Чых өзүнә бир күн ағла, мән јалан,
Ар ејлә, үстүнә салма сән палан.
Еј әзизим, бу мәсәлдән ибрәт ет,
Елмдән варлы ол, јаша сән дә кет.

Мәсәлләр:

Оғру галана јанар, саһиб кедәнә. Оғрудан галаны фалчы апарар. Оғру елә бағырыр, доғру күнчә гысылыр.

АРАНЛА ЈАЈЛАҒЫН БӘҺСИ

Аран дејәр, јајлаг, чох да сахлама,
Көндәр кәлсин, ағыр елләр мәнимдир.
Јерин көбәјијәм, дизин дирәји,
Малү мүлкү Сүлејманлар мәнимдир.

Јајлаг дејәр, чыхма диндән, имандан,
Сүсәндән, сүнбүлдән, һәр күлүшәндән;
Һәкимлик, лоғманлыг галыбды мәндән,
Һәзаран[1] дәрдләрә дәрман мәнимдир.

Аран дејәр, бағча мәним, бағ мәним,
Кечә-күндүз гуллуг едләр бағбаным.
Кејмәк үчүн јашыл мәним, ал мәним,
Сүсән, сүнбүл, күлшәнликләр мәнимдир.

Јајлаг дејәр, мәнәм чешмәләр башы,
Ахар, һеч гурумаз дидәмин јашы,
Пәләнкләр јатағы, овчу сирдашы,
Көксү ала, гарлы дағлар мәнимдир.

Аран дејәр, галдым дағ арасында,
Пилтәтәк гурудум јағ арасында,
Гыврым-гыврым олмуш тағ арасында,
Тутма ала гарпыз, тағлар мәнимдир.

[1] Һәзар — мин.

Јајлаг дејәр, мәнәм халгын көјчәји.
Мәндә јатар аранларын гачағы,
Лалә-сәмән, дүрлү-дүрлү чичәји,
Пәтәкдә кәсилән баллар мәнимдир.

Аран дејәр, мәндә булунар маја,
Инсини, чинсини көтүррәмваја,
Пајызын фәслиндә гурулан таја,
Хирмәндә чеврилән вәлләр мәнимдир.

(*Ашыг Әмраһ*)

Мәсәлләр:

Аранда тутдан олдуг, дағда гурутдан.

Шаһбудағын бағы вар,
Һејвасы јох, нары јох!
Истәмирәм һејвасыны, нарыны
Гој десинләр: Шаһбудағын бағы вар.

АРЫЛАР БАРӘСИНДӘ

Алты мин ләшкәрим алты сарајда,
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә[1].
Сиррини билмәк олмаз елми-гејбдир,
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.
«Күн зәбан» күлләри тутубдур дәстә,
Чәкибдир шанларын бир-бири үстә.
Аллаһын һејваны сән ширә истә,
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.
Ихлас илә гуллуг едәрләр ханә,

[1] Сәркар — Шамахыда јер адыдыр.

Јасавул дүзүлүб мәрд-мәрданә,
Чәкибдир шанларын тамам чар ханә,
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.

* * *

Ары јенә гашгабағын алдырыб,
Мөвлам ширә вериб чох дамағландырыб.
Сәндән билирәм јахшы доланыб,
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм.
Әрзә кедән мүдам тапар ханәни,
Мө'мин тапыр әлбәттә сүбһани.
Ағардыбан јахшы чәкир шанәни,
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм...
Бир чән кәлиб Әлпавутун дағына,
Доланырды һәм сағына-солуна,
Ары кедәр Једди күнбәд дағына,
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм.
Јахшы олур Мәдрәсәнин бағлары,
Бар көтүрүр чүн онун будаглары,
Ајылыбән гызғын чәкәр шанлары,
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм.
Мән бабајам чағырарам ја танры,
Ачылыбдыр гызылкүлүн нубары,
Нәгшкар отағы мө'тәбәр шаны,
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.

Мәсәлләр:

Бал тутан бармаг јалар, нә балын истәјирәм, нә бәласын. Бал једин, бәлаје дүшдүн.

ДӘВӘ ВӘ ЕШШӘК

(Нәсиһәт гәбул етмәјән јолдашларын барәсиндә)

Көрмүшәм нүсхәдә бир шәһрү бәјан.
Јүк тутуб сабигән түччари-Иран.
Тичарәт әзмилә һиндә кедәрди,
Кечә-күндүз динчәлмәјиб сүрәрди.
Карванда бир дәвә, бир дә бир ешшәк,
Арыг дүшмүш иди мәним јабым тәк
Нечә ки, гүдрәти вар иди кетди,
Агибәт ишләри бир јерә јетди.
Сағрысына әкәр вурсан јүз шаллаг.
Көтүрмәзди ајағы үстүндән ајаг.
Саһибләри чулун, алығын сојду,
Апара билмәјиб, јол үстә гојду.
Аһәстә-аһәстә үфтану хизан,
Чәкилиб бир сәмтә тутдулар мәкан.
Басәфа јер иди, әләфзар иди,
Түрфә-түрфә от, әләфи вар иди.
Једиләр, ичдиләр бир нечә мүддәт,
Апардылар ләззәт, сүрдүләр вәһдәт.
Хилас олуб рәнчи-бәннадәмдән,
Зүлми-пејдәр-пејдән, чөврү ситәмдән.
О гәдәр кәкәлди һәр ики һејван,
Куја ки, һәр бири куһи-Бағрыган.
Сағрысында, јәлпијиндә әт гат-гат,
Дөнүбән гашына билмәзди, һејһат!
Бир күн ешшәк деди: «Еј дәвә гардаш,
Истәрсән савашма, истәрсән саваш.
Хатиримә дүшүб аһәнки-тазә,
Мејлим вар ки, галхам шури-шаһназә.
Һәваји-зөвг илә бир нечә әфрад,
Охујам сөвт илә һәрчи бадә-бад».
Дәвә деди: «Бу нә сөздүр, ај әһмәг,

733—5

Мүсәмма имишсән, исминә әлһәг!
Күчлән гуртармышыг рәнчү тәәбдән,
Нөв'и-бәшәр ејләдији гәзәбдән.
Өтүб кечән әкәр ешидә сәсин,
Ол гәдәр јүк чатар, чатлар нәфәсин.
Әманәт, әманәт, кеч бу севдадан,
Биһудә фикирдән, әбәс бинадан».
Етмәјиб дәвәнин өјдүн гәбул,
Гулағын шәкләјиб хәри-биүсул,
Бир нөв ангырмаг гојду ки, бара,
Сәс дүшдү сәһралара, дағлара.
Иттифаг, јол илә кечирди карван,
Ешидиб чарвадар дағылды һәр јан.
О колу, бу колу басыб тапдылар,
Севинә-севинә миниб чапдылар.
Һәр биринә бир ағыр јүк чатдылар,
Бизләјә-бизләјә көчә гатдылар.
Једди-сәккиз ајда хамламышды хәр,
Голлары чәнк олуб галды, мүхтәсәр.
Јүкүнү дәвәнин үстә јыхдылар,
Јаваш-јаваш јол јухары чыхдылар.
Јохушун башына галмышды әндәк,
Јеријә билмәјиб лап дурду ешшәк.
Дедиләр: гојмарыг бурда галсын хәр,
Апарсаг бир бөјүк мәбләғә дәјәр.
Ону да гојдулар дәвә үстүнә,
Учурумашағы сүрдүләр јенә.
Гатлајыб бојнуну деди: «Еј һәмдәм!
Мәнә сәндән јетди бу зүлмү ситәм.
Нәсиһәт ејләдим, аннадын гәрәз,
Деди: тәркү-адәт мучиби-мәрәз,[1]
Дедим ки, ангырма, галхдын һавајә,
Наһаг јерә салдын бизи бәлајә,

[1] Адәти тәркитмәк мәрәз төрәдәр.

Әлавә, јүкүнү апармадын сән,
Баркеш дејилдим сәнә, годуг, мән!
О да һәлә галсын, гуру бош өзүн
Јол илә кетмәјә нә иди сөзүн?
Инди ки, гујруғун басдын иланын,
Чаны чыхсын кәрәк алтда галанын.
Мәним дә көнлүмә дүшүбдү тазә
Тәрәннүмә кәлиб дурам чанбазә,
Бир заман тәвәккүл тәала дејим,
Гулағымы гырпыб бир аз ләкләјим».
Деди:«Еј сәрхејли-күлли-һејванат!
Ејләмә бу иши һејһат, һејһат!
Мәсәли-мәшһурдур — кичикдән хәта
Баш вериб һәмишә, бөјүкдән әта».
Долмушду дәвәнин гәлби кин илә.
Вар иди кәдәри ол бидин илә
Ләкләмәјин бинасыны гојан тәк,
Ип, имлыг, гырылыб, учгунду ешшәк,
Дәјиб дağа, даша дағылды дәр-дәм,
Кәрәк ибрәт едә бу ишдән адәм.
Бөјүкләр пәндинә бахмаја һәр кәс,
О кәсдән билмәррә әлагәни кәс.
Куш етмәсән, насеһләрин сөзүнә,
Тохунур агибәт бәла өзүнә.
Бир дәхи данышса һәр ким биһәнкам
Башы гилү-галдан гуртармаз мүдам.
Вар исә кәмалын, сөјләмә әфзун,
Бу сәбәблә јарар төкүлсә дәва».
Кәклик сәсин чыхармаса, мән замын,
Ону тута билмәз дағларда лачын».

Мәсәл:

Баблы бабын тапмаса, иши аһ-вај илә кечәр.

ТҮЛКҮ ВӘ ШИР

Әјјами-сабигдән едим һекајәт,
Мүстәме оланлар апарсын ләззәт.

Чин бәһриндә бир чәзирә вар иди,
Зијадә басәфә әләфзар иди.

Тә’н едәрди ол беһишти-бәринә.
Аләмдә јох иди она гәринә.

Тутмушду һәшәрат ол мүлкү вәтән,
Түрфә чанәвәрләр салмышды мәскән.

Тәгдири-гәзадан бир шир, иттифаг.
Көзәл сәрзәмини ејләди јатаг.

Саир һејваната тән олду мәаш,
Ичләринә дүшдү ашубү пәрхаш.

Күндә үчүн, дөрдүн говуб тутарды,
Јејиб, кәлиб өз јериндә јатарды.

Јығылыб бир јерә олду фәраһәм,
Чәзирәдә нә вар исә бишү кәм.

Бинаји-мәшвәрәт етдиләр ағаз,
Ахырда тутдулар бу сөзү мүмтаз:

«Биздә јох онунла гүдрәти-чәдәл,
Ја кәрәкдир чәкәк бу вәтәндән әл.

Ја гојаг онунла бинаји-сазиш,
Доланыб архајын, едәк күзариш.

Пәришан олмасын, бари, сағымыз,
Јүјүрмәкдән саф әриди јағымыз».

Чох кечди арада дәлил, дәлаил,
Күллүһүм бу әмрә олдулар гаил.

Түлкүјә дедиләр: «Еј јари-пүрфән!
Бу тәклифи биздән гәбул ејлә сән.

Чүнки онлар илә башдан, бинадан,
Биревли кимисиз ата-бабадан.

Дүшәндә ејләрләр сизә мәсләһәт,
Хаһи ашикар хаһидә хәлвәт.

Дур, бу күн варид ол һүзури-ширә,
Рәһмин кәлсин бинәвајә, фәгирә.

Де ки, еј сәрһәнки-күлли-дуррәндә!
Инсафу мүрүввәт јохдурму сәндә?

Күзарын дүшүбдүр бизим вәтәнә,
Чанисарыг һамы, һаг билир, сәнә.

Вар хәлфәјә тәәллүгү Бағдадын,
Нечин јаманлыгла чәкилсин адын?

Сулһү сәлаһ илә дүзәлә бир кар,
Бу гәһру гәзәбин нә сурәти вар?

Кимдир сәндән мүзајигә едә чан,
Кеч бу мәрһәләдән аман, әл’әман!

Нә лајигдир сәнин кими сәрвәрә,
Баис ола белә наһаг ишләрә;

733—5

Јол кәсә дәмбәдәм һәрамиләр тәк,
Вура, тута, јыха мүхлисин көрчәк.

Шаһ истәсә олсун рәијјәт абад,
Кәрәк ола аралыгда гәрардад.

Сән аға, биз сәнә бәндеји-фәрман,
Зилли-һимајәтдә гој кәзәк һәр јан.

Дәһјеки-диванә нәдир сөзүмүз,
Бу јоллары јахшы биллик өзүмүз.

Итаәт етмәсә маликә мәмлук,
Олмаз аралыгда тәриги-сүлук.

Күндә бир чарпа ејләрик ирсал,
Јејәрсән, јатарсан, бичүрмү вәбал».

Күфтү шено та ки, јетди пајанә!
Көрүн түлкү нә кәтирди бәһанә!

Деди: «Әсиркәмәм бир гашыг ганы,
Бәли лаф вуранлар кен күндә, һаны?

Хирси-гәвиһејкәл, хуки-пирғурур,
Күрки-шикарәфкән, чәггали-мәғрур.

Јахшы күндә мәнәм-мәнәм дејәнләр,
Ову көјдә алыб, көјдә јејәнләр.

Сејид едән заманда салмазлар јада,
Демәзләр бир парча верәк она да.

Јаман күндә тамам дуруб кәнара,
Истәр бир фәнн илә өзүн гуртара.

Мәни гәтлкаһә ејләрләр рәван,
Мән рубаһи-ачиз, о шири-жәјан.

Әкәр бир пәнчәсин вурса сәримә,
Хурд-хурд олуб тамам доллам дәримә.

Динәндә дејәрсиз әһли-тәдбирик,
Мәсәлдир:кучлүјә нә дуз, нә чөрәк?!

Көндәрин лаәгәл мәрди-һүнәрвәр,
Јетирсин әрзиниз, кәтирсин хәбәр».

Јербәјер дедиләр: «Еј түлкү гардаш,
Бу сөзү сөјләмәз әчамир, овбаш.

Күллүһүм аләми тута гијяү гал,
Һеч адәтдә јохдур елчијә завал.

Ел намусу елә дүшәр, әзизим,
Јаман јерә јетиб ишимиз бизим

Доғрудур, кен күндә биз лаф вурарыг,
Кәрдән чәкиб јал габардыб дурарыг.

Һаны биздә о нөв адабү әдәб,
Тәгрирати-мәлиһ, ләфзи-мүнтәхәб.

Бөјүк һүзурунда дејәк, данышаг,
Күрәјә дүшмәјән олмаз јумушаг.

Бир ағача чәкилмәјә та көрпү,
Нә дәр олур, нә дәрвазә, нә көрпү.

О ки, сәнсән — һәр елмдә маһирсән,
Фәһмү фәрасәтдә халга заһирсән.

Јүз кари-мүшкүлә көр гојасан әл,
Көз јумуб ачынча сә'јин ејләр һәлл.

Хидмәтиндә ејләмишик тәғафүл,
Әфв ејлә чүрмүмүзү, еј пири-агил!

Һөрмәтин лазымдыр бизләрә, амма
Ахтарма кечәни, «мәза ма мәза».[1]

Әкәр ки, олмаса сәндән бир чарә,
Кәрәкдир вәтәндән олаг аварә».

Сөјләдиләр әфзун, дедиләр биһәдд,
Түлкү ејләмәјиб илтимасы рәдд.

Јола дүшдү кетди бади-сәрсәр тәк,
Тәбәссүм ејләди шир ону көрчәк.

Чүн өзү бу әмрә миннәткар иди,
Баш тутду дәрзаман, мејли вар иди.

Гајыдыб јетирди хәлгә бәшарәт:
Индән белә кәзин дәхи фәрағәт.

Бәс ки, һасил олду бу мүддәалар,
Ејләдиләр шаһә хејрү дүалар.

Һәр фиргәдән күндә бир фәрбеһ давар.
Көндәрдиләр, һәм шам ола, һәм наһар.

Бу һал илә доландылар, бир мүддәт,
Та инки түлкүјә јетишди нөвбәт,

[1] Кечән кечди *(әрәбчә)*.

Илк ахшамдан човуш ејләди изһар,
Ким: «Рәсәд сизиндир, олун хәбәрдар.

Көндәрин кечәдән бир рүбаһи-чағ,
Мәбада ки, әмир ола, бидамағ».

Вар иди бир пүрфән кәтхудаләри,
Чох јола салмышды белә ишләри.

Әсһабү әгранын јығыб сәмтинә,
Деди: «Бу кејфијјәт ар кәлир мәнә;

Бизим һијләмиздән чәрхи-кәчрәфтар
Кечә-күндүз даим өлүм арзулар.

Вәһмү һәрасындан афитабү маһ
Чәкир үзләринә пәрдеји-сијаһ.

Әксимизи көрсә суда диву дәд,
Илим-илим итәр та рузи-әбәд.

Јарым саат әкәр бизи көрсә ач,
Өзүн кола сохар гырговул, турач.

Һәр мәкрдә ола ичтиһадымыз,
Инди ара јердә итә адымыз

Һаг билир, дејиләм мән зијанлыгдан,
Өлүм јејдир белә зиндәканлыгдан.

Әбәс-бәс кәлә бир шири һәпәнд,
Дөвләти-гәдимә јетирә кәзәнд.

Бу әмрин олмаса биздә чарәси,
Сағалмаз өлүнчә, билин, јарәси».

733—6

Дедиләр ки: — «Еј сәрхејли-әгрәба,
Халиг едиб сәни бизә кәтхуда.

Олмасајды сәндә фәһмү фәрасәт,
Бир мәлчәү мә'ва тапардыг, әлбәт,

Ихтијар сәнинди, сәлаһ сәнинди,
Нә исә, тәдбирин ишә сал инди».

Кәтхуда үстүнә кары јыхдылар,
Сөзләрин данышыб, тез дызыхдылар.

Сүбһәдәк јатмајыб гоча кәтхуда,
Бәстәри-фикирдә чевринди ол, та.

Сәһәр олду, ај кизләнди, күн доғду,
Ол гәдәр атынын чиловун боғду.

Кечди ширин наһарынын заманы,
Кәсилди ачындан табү тәваны.

Аһәстә-аһәстә ифтану хизан
Јетишиб һүзура чәкди әл'әман.

Деди: «Еј сәрвәри-күлли-чәзирә!
Рәһмин кәлсин бинәваја, фәгирә.

Бир өлкәнин олмаз ики сәрдары,
Лазымдыр ки, сән чәкәсән бу ары.

Кәтирирдим сизә бир чағ, көк шикар,
Әрзи-рәһдә олдум бир ширә дүчар.

Бунча дедим, тә'мәсидир әмирин,
Һәдди нәдир олсун һәр јетән ширин?

Пәндү нәсиһәтә олмајыб гаил,
Көндәрди бир нечә фөһшү латаил.

Зор илә шикары әлимдән алды.
Өзүмә дә бир бол бәнбәчә[1] чалды.

Колдан-кола гачыб кәлмишәм начар,
Бундан сонра дәхи ихтијарын вар».

Бир тәрәфдән ачлыг, бир јандан сөјүш,
Шир өзүн итириб кетди эглү һуш.

Һалү тәбиәтдән чыхды бир бабәт,
Сөзүн ахырына вермәјиб фүрсәт.

Јола дүшүб деди: «Дајанма, зинһар,
О јер ки, көрүбсән, мәни тез апар!»

Сабигән көрмүшдү бир чаһи-пүраб,
Фил дүшсә олурду мә'думу најаб.

Чәкә-чәкә кетди гују сәмтинә,
Дүбарә башлады тәзәррә[2] јенә.

Деди: «Јахынлашыб ширин мәканы,
Мәндә јохдур дәхи кетмәк имканы.

Мәкәр ки, аласан пүшти-сәринә,
Көрән дәмдә туллајасан киринә.

Еләсән онунла чәнки-султаны,
Мән олам нүсрәтин мәдиһәханы».

[1] силлә, гапаз демәкдир.
[2] Тәзәррә — аһ-зар, јалвармаг.

Ахмаг ол пүрфәни алыб далына,
Һәр кимин әгли вар хоша һалына!

Гују кәнарына кәлиб јетишди,
Нәзәри өзүнүн әксинә дүшдү.

Ејлә санды шири-пејкардыр бу,
Сычрады үстүнә бивәһмү гајғу.

Түлкү өзүн атмыш иди кәнарә,
Гәрг олду бу суја дәр-дәм бичарә.

Һијлә илә халгы ејләди азад,
Гајытды мәнзилә хүррәмү дилшад,

Чохду јолу бу мәсәлин дүнјадә,
Мән өзүм көрмүшәм һәддән зијадә.

Бири о ким, һәр кәс халга зүлм едәр,
Агибәт әдл илә фәнајә кедәр.

Бири о ки, һакимани-битәдбир,
Чаһи-интигама гәрг олур чүн шир.

Бири о ки, бимәсләһәт, биәндиш.
Бу дари-дүнјада дүзәлмәз һеч иш.

Бири о ки, санма дүшмәни һәгир,
Ејләр сәни ахыр бәлајә әсир.

Хәтадыр доланмаг, хүласә-кәлам,
Хәтм олду һекајәт, баги вәссалам.

Мәсәлләр:

Зүлм илә абад олан, әдл илә бәрбад олар. Ачын аманы олмаз, тохун иманы.

ВӘТӘН

Аһ, еј сафу паки-хаки-вәтән,
Нә көзәлсән, нә јахшысан, нәсән!
Нә көзәлдир сәнин чөлүн-чәмәнин,
Дағү бағын, күл илә јасәмәнин.
Мәни чүн бәсләдин гучағында,
Јенә јер вер мәнә бучағында
Ахыр өмрүмдә ет мәни раһәт,
Мәнә бәсдир бу чәкдијим гүрбәт.
Мәни бәтниндән ејләдин пејда,
Јенә бәтниндә ет мәни ихфа.
Еј вәтән, еј чаным сәнә гурбан!
Нечин әһлин олуб сәнин надан?
Әлмәдәд, еј мүһәндисани-вәтән,
Вәтәнин ханәси олубду көһән.
Һүсн тә'миринә гылын һиммәт,
Онун абадына един гејрәт.
Дәрдинә вәгт икән един чарә
Та һәлак етмәјә ону јарә.

Аббас аға Назир

ДӘВӘ, ИЛАН ВӘ ТЫСБАҒА

Бир дәвә, бир илан, бир дә тысбаға
Јолдаш олмушдулар мундан сабига.

Ханәјек мүттәфиг, јекдил, јекчәһәт,
Јох иди арада бир сирри-хәлвәт.

Икисинин әкли[1] рик[2] идә торпаг,
Дәвәнин тө'мәси кијаһү јарпаг

[1] Әкли — јемәји.
[2] Рик — тоз, гум.

Кәзәркән тапдылар бир кирдә чөрәк,
Дедиләр: апарыб мәнзилдә јејәк.

Нәһајәт, бунларын кини вар иди,
Музи[3] иди чүнки һијләкәр иди.

Бир-биринә деди: ««бизә нә лазым
Ким, белә ахмаға олаг мүлазим

Һәми јердән јејир, һәми һәвадән,
Јалварыб бир чөрәк алаг худадән.

Апарыб онунла үч јерә бөләк,
Алдадарыг, галар өзмүзә әппәк».

Музиләр којдулар бинаји-мөһкәм,
Дәвәјә дедиләр: «Еј јарү һәмдәм.

Һәгги бу ким, үч күндү бинаһарыг,
Көрүрсән нә кунә олмушуг арыг.

Тапдығымыз һәмин бир кирдә нанды,
Кәр үч јерә бөләк, һаман һаманды.

Мәсәлдир: бир пајдан бир киши дојар,
Кәр бөлүнә — икисин дә ач гојар.

Јахшы одур — буну јесин биримиз,
Дост-дүшмәнә фаш олмасын сирримиз.

Олсун шол јејәнин табү тәваны,
Ара јердә наһәг чыхмасын чаны.

[3] Музи — горхаг фикирли.

Әлбәттә јетирир гасимүл-әрзаг,
Гојмаз бизи ачу сусуз гырылаг».

Деди: «Нә десәниз мәним сөзүм јох,
Һәгг билир ки, өзкә пајда көзүм јох.

Пүшк атсаныз әкәр, разијәк пүшкә,
Гој дүшсүн дүшәчәк һәр кимә кишкә».

Дедиләр: «Нә лазым пүшк алаг әлә,
Шүкр олсун худајә, мүнсифик һәлә.

Һәр кәс өз јашыны ејләсин изһар,
Көрдүк биримизин артыг синни вар —

Чаһыллар әл чәксин бинәвадән,
Нәсибин истәсин бари-худадән.

Шол гочаја олсун та инки гүввәт,
Бәлкә јол бачара бир нечә мүддәт».

Дәвә галды лабүд лаәлач, начар,
Деди: «Өзүз билин, ихтијарыз вар».

Илан тысбағаја деди: «Еј рәфиг,
Әввәл де, сәниндир һәм јол, һәм тәриг».

Деди: «Даш башыма, күлләр көзүмә,
Бавәр едән олса мәним сөзүмә.

Ол халиги-јекта һәјјү-ләмјәзәл[1]
Ичади-адәмә гојан вәгт әл,

[1] Һәјјү-ләмјәзәл — һәмишә чанлы, дири, јә'ни аллаһ.

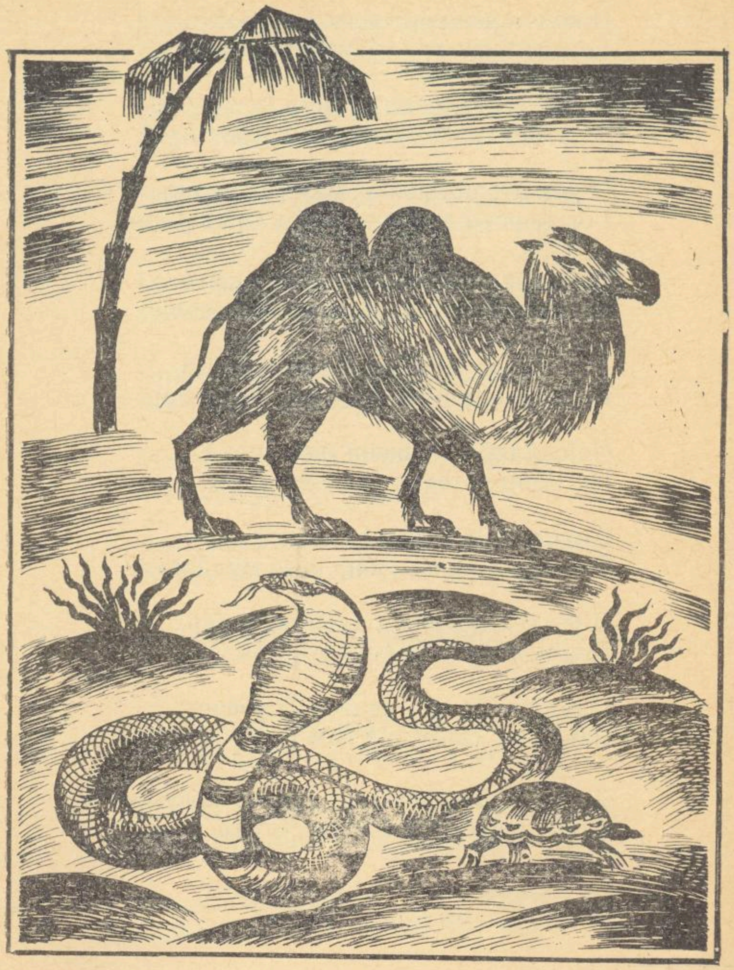

Он-он беш јашында һазыр идим мән,
Бир әчәб мәканда тутмушдум вәтән.

Көрдүм ки, Адәмә чан верди аллаһ,
Мән дедим гуртардым, инди бисмиллаһ!»

Һәгди, дил-додағын чејнәди үштүр,
Сарибани-гәза деди ки, диш[2] дур!

Ондан сонра нөвбәт јетди иланә,
Кәтирди синнини шәрһү бәјанә.

Деди: «Еј бичарә, ушаг имишсән,
Бәс нечүн олубсан һа бөјлә күһән?

Ол заман ки, һәјјү гадири-мухтар
Истәди ки, јер-көј ола бәргәрар.

Адәм һарда иди, Һәвва ким иди?
Мәлаики-әрши-ә'ла ким иди?

Бир халигин өзү, бир мән вар идим,
Инди белә көрмә, бир минар идим.

Мүрури-зәманын еви јыхылсын.
Мәним кими ханиманы дағылсын.

Инди мари-чубә һәмтасијәм мән.
Һәг билир ки, мүтләг танымаз көрән».

Дәвә заһир едиб бир нимхәндә,
Деди: «Өз јашымы дејәрәм мән дә».

[2] Диш — динч.

Көтүрүб ағзына јердән чөрәји,
Башлады аһәстә тәр көјшәмәји.

Деди: «Еј мә'дәни-һәдјанү кәзаф!
Бу сөз илә дәвә ушаг имиш саф».

Лазымдыр шол јердә бу нөв мисал,
Нәсиһәт ејләсин хәлгә әһли-һал.

Өзүндән бөјүјә етсә хәјанәт,
Ач галыр, етмәсин әлбәт, сәд әлбәт.

Бир адам ки, гоја һијлә бинасы,
Агибәт өзүнә дәјәр хәтасы.

Јолдаш јолдаш илә хәдәнк нисбәт,
Дүз кәрәк та рузи-һәшрү гијамәт.

Әкәр әјри ола дәруни, чүн јај,
Кириши гырылыб ахыр олур зај.

Мүшкүлдү нәзм етмәк һәр белә нәсри,
Әфв ејләсин ариф кәр олса кәсри.

ДУРНАЛАРА ХИТАБ

Бир саат һавада ганад сахлајын,
Низам илә кедән гоша дурналар!
Гатарланыб нә дијардан кәлирсиз
Гаггылдаша-гаггылдаша, дурналар?

Мән севмишәм онун ала көзүнү,
Нәсиб ола бир дәм көрәм үзүнү;
Јохса данышырсыз дилбәр сөзүнү;
Верибсиниз нә баш-баша, дурналар?!

Дијари-гүрбәтдә мүддәтди варам,
Кечә-күндүз чанан дејиб ағларам;
Мән дә сизин кими гәрибү зарам,
Ејләмәјин мәндән һаша, дурналар!

Лачын јатағыды бизим мәканлар,
Јаваш-јаваш кедин, сәсиниз анлар,
Горхурам тохуна өтән заманлар
Сүрбәниз[1] дағылыб чаша, дурналар!

Закирәм, од тутуб, алышыб чикәр,
Вар исә чанандан сиздә бир хәбәр,
Тәғафүл[2] етмәјин аллаһы севәр
Дөнмәсин бағрыныз даша, дурналар!

ТЫСБАҒА, ГАРҒА, КӘСӘЈӘН, АҺУ

Бир тысбаға, бир кәсәјән, бир гарға
Јолдаш олмуш иди бундан сабига.

Пакизә мәканда тутубан вәтән,
Асиби-дәһрдән асудә, ејмән.

Өвгат кечирди јазү, јајү, гыш,
Ејшү нушә мәшғул иди битәшвиш.

Бир аһу шол јерә ејләјиб күзар,
Үч икән һәмдәмү һәмраһ олду чар.

Сәһәрдән дағылыб һәрә бир јана,
Күнорта заманы кәлиб мәкана.

---

[1] Сүрбәниз — дәстәниз, сүрүнүз.
[2] Тәғафүл — гәфләт көстәрмә, өзүнү билмәмәзлијә вурма.

Башындан кечәни ејләрди сөһбәт,
Бу һал илә доландылар бир мүддәт.

Иттифагән, бир күн кәлмәјиб аһу,
Алды јолдашларын чаныны гајғу.

Гарғаја дедиләр:«Дур, ач пәрү бал,
Кәтир бичарәдән бизә бир әһвал.

Шајәд ки, фәгири, худанәкәрдә,
Дамә салмыш ола сәјјад бир јердә».

Бимәксү тәвәггеф овчә галхыб зағ,
Доланыб һәр тәрәф едәркән сораг.

Көрдү ки, һејваны сәјјади-бирәһм,
Үгубәти-һәгдән ејләмәјиб вәһм,

Тутуб, әл-ајағын бағлајыб мөһкәм
Атыб күнә гаршы, өзү кедиб һәм.

Дами-тәзвирини гурубду кенә,
Шајәд өзкә шикар сала чәнкинә.

Аһуји-пабәндә вериб тәсәлли,
Ганады он исә, ејләјиб әлли.

Кәлиб һәмрәһләрә кәтирди хәбәр,
Бир парә наләвү шијвән етдиләр.

Тәкәллүмә кәлиб деди кәсәјән:
«Онун әнчамыны јахшы билләм мән.

Мәни ганадынын үстүнә көтүр,
О јер ки, аһуну көрүбсән, јетир.

Бе-һөвли-гүввеји-халиги-зүлмән
Бир ләһзәдә бәндин парә, гыллам мән».

Бу тәдбири һәмә ејләјиб пәсәнд,
Олдулар, филчүмлә, дилшаду хүрсәнд.

Кәсәјәни гарға алыб далына,
Олан күчүн вериб пәрү балына.

Бир заман јетирди аһуја муши,
Галмамышды сәбрү гәрару һуши.

Зәрби-дәндан илә кәсиб кәмәндин,
Бир әндәк галмышды дәф' едә бәндин.

Көрдүләр тысбаға үфтану хизан,
Өзүнү јетирди шол јерә налан.

Зәбани-тәәррүз етдиләр дираз,
Сөјләдиләр:«Бу нә ишди, анламаз?!

Нә фикр илә кәлдин бурајә, көрәк,
Сәндән бизә олачагды нә көмәк?

Мәкәр ки, кәләндә сәјјади-пүрфән
Биз гачаг, галасан аралыгда сән!

О да бизә ола әлаһиддә дағ,
Кәрәкди дүбарә чалаг әл-ајаг!

Деди: «Еј јарани-ба-истигамәт,
Ајини-достлугда дејил мүрүввәт —

Ашинанын бири кәзә асудә,
Шол бириси гала дами-гајғудә.

Кирәм ки, мәсрәфим јохдур бир карә,
Нечә дура билләм сиздән кәнарә?

Танры о јолдаша ејләсин гәзәб,
Ким, дари-дүнјада ола хүдтәләб!

Үч һәмрәһи-садиг тәк олсун азад,
Мәнимки сәһлдир, һәрчи бада-бад!»

Көфтүкуну бунлар етмәмиш тәмам
Көрдүләр ки, кәлир мәрди-бәдәнчам.

Һәмрәһи-чарүмдән әл чәкиб начар,
Аһу, сичан, гарға етдиләр фәрар.

Сәјјад кәлиб ол мәгамә јетишди
Ким, аһуну пабәнд едиб кетмишди.

Бахыб һәр тәрәфә етди нәзарә,
Көрмәди бе-гејр әз рисмани-парә.

Бир дә бир тысбаға зарү сәркәрдан,
Јашынмаг гәсдилә доланыр һәр јан.

Бәс ки, чох јүјүрүб шеңиш-јохуша,
Ов тапмајыб әли чыхмышды боша.

Тысбағаны лабүд торбаја салды,
Ағзыны бағлајыб далына алды.

Јорнуг көпәк кими овчу аһәстә
Јола башлады, ихтијары күсәстә.

Гарға дөвр ејләјиб овчи-һәвадә,
Бахарды әмәли-ибни-Зијадә.

Кәтирди һәмрәһи-фәрарә хәбәр,
Һали-бинәвадән олуб мүстәһзәр.

Муши-саһиби-һуш тапыб бир тәдбир,
Деди: «Дурмаг вәгти дејил, еј нәхчир!

Сән ејлә мәкр илә пајыны ахсаг,
Сәјјадын өнүндә долан бир сајаг.

Фикр ејләсин асан тутачаг сәни,
Хәјали-хам илә атыб кисәни,

О олсун шикарын тутмаға мәшғул,
Мән оллам торбаны јыртмаға мәшғул.

Ол заман ки, гарға ејләди сәда,
Бил ки, тысбағаны етмишәм рәһа.

Сәбр ејлә бир гәдәр та ки, биз гачаг,
Сән дә сычрајыб кәл јенә гарышаг».

Бу мәкр илә олду дү мәһбус азад,
Гајыдыб кәлдиләр мәсрурү дилшад.

Бу мәсәлин вардыр она нисбәти:
Бир кәсин бир кәсә ола үлфәти,

Кәрәк зар оланда, о да зар ола,
Һәмишә достундан хәбәрдар ола.

Нәинки дост гала дами-бәладә,
О кәзә архајын дәштү сәһрадә.

Һәм дәхи һәгарәт көзилә, зинһар,
Бахыб бир адәмә ејләмә инкар.

Һәр мешәјә күман апарма бошдур,
Худбинлик кишијә нә кари-хошдур.

Јазыбдыр Сә'дији-ширин кәлам,
Әмләһүш шүәра, арифи-әјјам:

«Һәр бизә күман мәбәр ки, халист,
Шајәд ки, пәләнк, хүфте башәд»[1].

Мәсәлләр:

О баш сынсын ки, дост јолунда кәрәк олмаз.
Достун сиррин дост биләр.
Ел јығылса кәрән сындырар.

Тапмача:

41. Алты тахта, үстү тахта,
Отуруб бир ағ отагда
Гојун дејил, отлајыр,
Тојуг дејил, јумуртлајыр.

САЈАЧЫ СӨЗЛӘР

Сәлам әлејк сәј бәјләр,
Бир-бириндән јеј бәјләр!
Саја кәлди көрдүнүз,
Салам верди алдыныз
Алны тәпәл гоч гузу
Сајачыја вердиниз.

[1] Тәрчүмәси:
Һәр мешәјә күман апарма бошдур,
Бәлкә дә орада пәләнк јатмышдыр.

Сиз сајадан горхмусуз,
Сәфа јурда гонмусуз.
Сәфа олсун јурдунуз,
Уламасын гурдунуз.
Ач кетсин аваныныз[1],
Тох кәлсин чобаныныз.

Бу саја јахшы саја,
Һәм чешмәјә, һәм чаја,
Һәм үлкәрә, һәм аја,
Һәм јохсула, һәм баја
Бу саја кимдән галды?
Адәм атадан галды.

Адәм ата кәләндә,
Гызыл өкүз дуранда,
Гызыл буғда битәндә,
Дүнја биннәт оланда,
Муса чобан оланда
Шишлијимиз еркәчди.[2]

Онун дәрди улудур,
Ашыглығы гурудур.
Учасы гијмәтлидир,
Габырғасы дадлыдыр,

Габырға ичрә пәрдә,
Салмаз адамы дәрдә.
Пәрдәси ики рәнкдир.
Бөјрәк она дирәкдир,
Алтмыш аршын бағырсаг,
Бир-биринә улғашыг.

[1] Аван — дүшмән, бурада гурд мә'насындадыр.
[2] Еркәч — гојунун габағында кедән бујнузлу кечи.

733—7

Зинһар гојуну вурма,
Гојунсуз евдә дурма!
Гојунлу евләр көрдүм,
Гурулу јаја бәнзәр.
Гојунсуз евләр көрдүм,
Гурумуш чаја бәнзәр!
Гојун вар, кәрә кәзәр.
Гојун вар, күрә кәзәр.
Кедәр дағлары кәзәр.
Кәләр евләри бәзәр.

Кәрәсиди ојунун,
Күрәсиди гојунун
Ачлыгмыздан кәзәрик.
Чеврәсиндә гојунун.

Нәнәм гојунун гарасы,
Гырхлығы полад парасы,
Јаз күнү дәләмәси,
Јај күнү күрәмәси,
Гыш күнү говурмасы!

Нәнәм о шишәк гојун,
Југу бир дөшәк гојун,
Буламаны бол елә,
Гырылды ушаг, гојун!

Нәнәм гумрал тат гојун,
Илдән-илә арт гојун.
Балалар өлмәкдәдир,
Өлмә кәл, намәрд, гојун!

Нәнәм о сачаг гојун,
Бирәдән гачаг гојун,
Сәнә јаман баханын
Көзүнә бычаг гојун!

Нәнәм о күрдү гојун,
Отлады дурду гојун.
Ај гаранлыг кечәдә
Көрүбдү гурду гојун.

Нәнәм о нарыш гојун,
Југу бир гарыш гојун.
Чобан сәндән күсүбдүр,
Сүдү вер, барыш, гојун.

Нәнәм о көјчә гојун
Кедәрсән өјчә гојун,
Јејән сәнин учундан
Доланыр бәјчә гојун.

Јасты-јасты тәпәләр
Јастығыдыр чобанын.
Јумру-јумру гајалар
Јумруғудур чобанын.
Әлиндәки дәјәнәк
Гылынчыдыр чобанын
Јанындакы боз көпәк
Јолдашыдыр чобанын.
Ағзы гара чанавар
Дүшмәнидир чобанын.

Нәнәм гојунун ағы,
Кедәр доланар дағы.
Бичәр гара гајағы.
Ичәр сәрин булағы.
Гарылар дутар јағы.
Кәлинләр јејәр гујмағы
Илла ки гајганағы,
Чобана вурар дағы.
Гызлара чаһиз ағы,
Чобана чарыг бағы.

Нәнәм боз, ала гојун,
Јолда сузала[1] гојун,
Јејән сәнин учундан
Көзәл гыз ала, гојун.

Нәнәм о кәлин гојун,
Гузуна тәлин[2] гојун,
Јејән сәнин учундан
Кәтириб кәлин, гојун.

Нәнәм о гәмәр гојун,
Гузусу әмәр гојун,
Јејән сәнин учундан
Бағлајыб кәмәр, гојун.

Нәнәм о гашга гојун,
Минмисән ешгә гојун,
Јејән сәнин учундан
Чыхыбдыр көшкә, гојун.

Нәнәм о гызыл гојун,
Јоллара дүзүл гојун.
Өлмәмисән, галмысан,
Галасан јүз ил гојун.

Нәнәм о сәкил гојун,
Белиндә кәкил гојун,
Ај гаранлыг кечәдә
Архача чәкил, гојун.

Нәнәм гарагаш гојун,
Гарлы дағлар аш, гојун,

[1] Сузаламаг — јорулмаг, әлдән дүшмәк.
[2] Тәлин — меһрибан, сәмими олмаг, меһр салмаг.

Ај гаранлыг кечәдә
Чобана јолдаш, гојун!

Нәнәм гојунун кәлини,
Авшара кәлмәз јелини,
Ону саған кәлинин
Хыналыјым әлини.

Нәнәм гојунун узуну,
Дөшдә бәсләр гузуну,
Сағына јатар көзләр,
Солуна јатар бозлар.
Әли чанаглы гызлар,
Гојунун јолуну көзләр.

Чобан гојуну көтүрәси,
Ону дәрәјә јетирәси,
Ағбиләкли кәлинләр
Сағым-сағым дејәси.
Ағбирчәкли гарылар
Булујум-булујум дејәси.

Бу оғлумун дүјәси,
Бу гызымын дүјәси,
Сары сују галанда
Боз көпәјә төкәси.

Хырдача-хырдача гызлар,
Әли хыналы гызлар,
Әлләриндә чанаглар
Бәрәнин јолун көзләр.

Гојунун өзү кәлди,
Доланды дүзү, кәлди,
Чобанын гучағында
Бирчә чүт гузу кәлди.

Чан гузу, чаным гузу,
Түкү чалыр гырмызы,
Әбришим телли гузу,
Гонурду онун көзү.
Бири кәлинин олсун,
Бири чобанын пајы,
Үзүн ағ олсун, чобан.

Де, бајрама нә галды?
Нә галды, нә галмады?
Бир әлличә күн галды!
Әлли күнү сај өтүр,
Гармала гузу көтүр!

Әлли күнү, кечәси,
Сағмал субај сечәси
Сајан јағыш[1] јағасы.
Сармашыгот битәси.

Гузу гујруг тутасы,
Овлаг иртмәк атасы.
Кәрәсиндән, ағындан,
Өлдүрүмсүз сағындан.

Гојун нәдән һасил олду,
Кимја јарпағындан,
Бизимчүн дә кәтирин,
Гормасындан, јағындан.

Јағ верәнин оғлу олсун!
Доғдуғу оғлан олсун!
Јарма верәнин гызы олсун,
Гызы да готур олсун!

[1] Сајан јағыш — јаз јағышы, лејсан.

Готуруна гурд дүшсүн,
Гурдундан гуш тапылмасын!

Гыса-гыса кәләнин
Гысначағы дар олсун.
Баса-баса кәләнин
Басмачығы бәрк олсун,
Сизин дә дамағыныз чағ олсун,
Оғул-гызыныз сағ олсун!

ТАПМАЧАЛАРЫН ЧАВАБЫ

1. Јәһәр.
2. Пишик.
3. Сач.
4. Бухары.
5. Тојуг.
6. Халча.
7. Јумурта.
8. Јумурта.
9. Хоруз.
10. Сичан.
11. Гојун.
12. Неһрә.
13. Јәһәр-әсбаб: чилов, синәбәнд, үзәнкиләр, гушгун.
14. Итин, донузун, гојунун вә инәјин әмчәкләри.
15. Балыг, ајы, дәјирман, һалва.
16. Охлов.
17. Илин фәсилләри.
18. Гамыш.
19. Дөрд *(ики бала, ата, ана)*.
20. Әнчир.
21. Һејва.
22. Тахыл *(буғда, арпа, дары вә с.)*.
23. Гарғыдалы.
24. Гоза.
25. Памбыгтәмизләјән машын.

26. Мәфрәш.
27. Чәһрә.
28. Јағыш.
29. Ушаг.
30. Пул.
31. Көј, улдузлар, ај.
32. Јени доғулмуш ушаг.
33. Нар.
34. 2401 түлкү баласы.
35. Нар, ијдә.
36. Гарпыз, көбәләк, јералмасы.
37. Манчанаг.
38. Әләк.
39. Кәклик.
40. Инәк, ону саған вә бузов.
41. Јараса.
42. Чанаглы бağа.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Мүһәрририн ифадеји-мәрамы 3
Ит вә пишик 4
Үзлү гонаг вә ев јијәси 5
Әринчәк ит 5
Тојуг 6
Хоруз вә падшаһ 7
Ганачаглы гарачы 9
Гары вә пишик 9
Гојун 11
Үшүдүм һа, үшүдүм 12
Кечи 14
Инәк өкүз вә чамыш 14
Ешәк вә дәвә 16
Чобан 17
Гурд 18
Бишмишләр, чәрәкләр вә ичкиләр 19
Сәмәни 19
Ағ гојун 20
Нарыш (нарынч) гојун 21
Дүзкү 21
Дәвә вә тикан 22
Назикбәназик-Тазикбәтазик 23
Лајла 23
Бала барәсиндә 27
Гардаш барәсиндә 27
Кәлинин сөзләри 28
Гајынананын сөзләри 28
Јаз 28
Күнәши чағырмаг 29
Гызлар нәғмәси 29
Түлкү вә үзүм 31
Буғда, арпа вә дары 34
Дары вә буғда 34
Түлкүнүн һекајәти 35
Дүзкү 37
Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм 38
Күдү-күдү 42
Вур нағара, чых гырағá 43
Түлкү вә кәклик 45
Түлкү 46
Пыспыса ханым вә Сичан бәј 48
Дурналара хитаб 52
Бостан вә диррик мәһсулаты 54
Гызлар су долдурмагда 54
Көјчәк Фатманын нағылы 55
Солтан дағы 62
Дағлар 63
Кәклик 64
Тәрлан 65
Дүзкү 66
Түлкү вә гурд 68
Оғру вә ев јијәси 69
Аранла јајлағын бәһси 70
Арылар барәсиндә 71
Дәвә вә ешшәк 87
Түлкү вә шир 92
Вәтән 101
Дәвә, илан вә тысбаға 101
Дурналара хитаб 106
Тысбаға, гарға, кәсәјән, аһу 107
Сајачы сөзләр 113
Тапмачаларын чавабы 120

Кичик вә ортајашлы мәктәблиләр үчүн

Фиридун бек Кочарли

ПОДАРОК ДЕТЯМ

(На азербайджанском языке)

Фиридун бәј Көчәрли

БАЛАЛАРА ҺӘДИЈЈӘ

Редактору *Т. Чәмилова.* Рәссамы *И. Гулијев.*
Бәдии редактору *Ф. Мәммәдов.* Техники редактору *Л. Гарајева.*
Корректорлары *К. Әсәдова, С. Һагвердијева.*

ИБ № 1987.

Јығылмаға верилмиш 9.10.86. Чапа имзаланмыш 26.01.87. Кағыз формат 70×108[1]/32. Мәтбәә кағызы № 2. Әдәби гарнитур. Јүксәк чап үсулу. Шәрти ч/в. 4,72. Рәнкли шәрти ч/в. 5,07. Учот нәшр в. 3,0. Тиражы 40000.
Сифариш № 733. Гијмәти 10 гәп.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси.

«Кәнчлик» нәшријјаты. Бакы, Һүсү Һачыјев күчәси, 4.
Издательство «Гянджлик». Баку, ул. Гуси Гаджиева, 4.

26 Бакы комиссары адына мәтбәә. Бакы, Әли Бајрамов күчәси, 3.
Типография им. 26 бакинских комиссаров. Баку, ул. Али Байрамова, 3.

10 гәп.